

TEORIENS TOPIK

SKRIFTER FRA CENTER FOR ÆSTETIK OG LOGIK. AALBORG UNIVERSITET

Vol.4

Jørgen Holmgaard

TEORIENS TOPIK

ὅλως μὲν γὰρ συλλογισμὸς ἐκ προτάσεων ἔστι

Aristoteles

Medusa

Teoriens topik

(SKRIFTER FRA CENTER FOR ÆSTETIK OG LOGIK, vol.4)

© 1998 by Jørgen Holmgaard og Forlaget Medusa

Skriftserieredaktion: Jørgen Holmgaard

Tilrettelæggelse og omslagsdesign: Jørgen Holmgaard

Omslagsbilleder:

Forsiden: Rafaels fresko *Skolen i Athen* med Platon og Aristoteles (ca. 1510). Bagsiden: Piranesi: *Carceri d'invenzione* (pl.VI) (ca. 1745)

Bogen er sat med ITC Galliard og trykt hos Special-Trykkeriet Viborg

a-s på syrefrit papir

Printed in Denmark 1998

ISBN 87-7332-114-1

E-bog: 978-87-7332-437-0

ISSN 1396-5840

Fotografisk, mekanisk eller anden form for gengivelse eller mangfoldiggørelse er kun tilladt i overensstemmelse med gældende aftaler med

Copy-Dan

Bogen er udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Denne afhandling er af Det humanistiske Fakultetsråd ved Aalborg Universitet antaget til offentligt forsvar for den filosofiske doktorgrad

Aalborg den 1. oktober 1997

Ole Prehn

dekan

Forsvaret finder sted fredag den 24. april 1998 kl.13 i Auditorium B,
Kroghstræde, Aalborg Universitet

»Now if you will venture to go along with me, and look down into the bottom of this matter, it will be found that the cause of obscurity and confusion, in the mind of af man, is threefold.

Dull organs, dear Sir, in the first place. Secondly, slight and transient impressions made by the objects, when the said organs are not dull. And thirdly, a memory like unto a sieve, not able to retain what is has received.«

»stop!—go not one foot further into this thorny and bewildered track,—intricate are the steps! intricate are the mazes of this labyrinth! intricate are the troubles which the pursuit of this bewitching phantom Knowledge will bring upon thee.«

Laurence Sterne: Tristram Shandy

INDHOLD

FORORD • 7

KAPITEL 1 • EN LITTERATURTEORETISK VENDING • 17

Kapitallogik og socialhistorie 21 • Fra analyser til læsninger 27 • De Man, sproget og den empiriske verden 34 • Funktion og kontekst 40 • Vendingens betydninger 46

KAPITEL 2 • KULTURANALYSENS TEORETISKE TRADITIONER • 53

Træk fra kulturanalysens forhistorie 60 • Fra Burckhardt til Simmel 64 • Naturvidenskabelig inspiration og determinisme. Taine og Brandes 69 • Durkheim og Weber 72 • Kontinentale inspirationer. Historisk-sociologisk kulturanalyse i en anglo-amerikansk kontekst fra Parsons til Riesman 76 • Tendenser i den historisk-sociologiske kulturanalyse efter 1. verdenskrig 81 • Marxistiske og freudianske traditioner 87 • »The linguistic Turn« – strukturalismen 96 • Poststrukturalismen 99 • De individuelt orienterede tolkningsstrategier og den senere semiotik 104 • Teorier i en ny funktionsammenhæng 109 • Teoriernes nationale hovedtraditioner og mønsteret i deres indbyrdes forhold 111 • Forandringmønstre i teoriernes karakter 119 • Orienteringen mod det sproglige 122

KAPITEL 3 • NARRATIVITET OG NARRATOLOGI • 131

Narrativitetens teksthistorie 134 • Den russiske formalisme og narrativiteten 138 • »The point of view« 142 • Strukturalismens narratologi 145 • Derrida og de Man 152 • »The Narrativist Turn« 154

KAPITEL 4 • LITTERATURTEORIEN OG RETORIKKEN • 167

Retorik, kristendom, videnskab 172 • Retorik og poetik 177 • Kenneth Burke 181 • Retorikkens gyldighedsområde. Wayne C. Booth 184 • Paul de Man, triviums tre elementer og 1960'er-strukturalismen 186 • De Man og den retoriske tradition 196 • Teoriens retoricitet 200

KAPITEL 5 • NARRATIV KAUSALITET • 207

En teori om den narrative kausalitet 213 • Sofokles' *Kong Ødipus* 218 • Forskningen omkring narrativ kausalitet 224 • Den narrative kausalitet i litteraturhistorien 230 • Den narrative kausalitet på teoriernes felt 240

KAPITEL 6 • DEN SIKRE VIDEN • 249

Abstraktion, lighed og forskel, tale og skrift 252 • Lighedens primat i den tidlige tænkning 255 • Fra naturfilosofi til erkendelsesfilosofi og argumentation 262 • Aristoteles og den sikre viden 268 • Videnskab 275 • Lighedsorienteringen hos Aristoteles og i videnskaben 279

KAPITEL 7 • BRYDNINGER OG BRUD I VIDENSKABSTÆNKNINGEN • 283

Komparatismen 286 • Den symbolske logik og det voksende korrespondensproblem 294 • Sproget som problem og som problemets løsning 303 • Brud 310

KAPITEL 8 • VIDENSKAB UDEN VIDENSKABSTEORI • 317

Teoretisk diversifikation 330 • Simulation, kaos og orden 336 • Enhedsteori uden apodeiksis 345

KAPITEL 9 • DET KONKLUDERENDE PERSPEKTIV: KOMPARATION AF TEORIER • 353

Komparativ teori 362

NOTER • 373

BIBLIOGRAFI • 431

ENGLISH SUMMARY • 455

NAVNEREGISTER • 471

FORORD

DENNE BOGS sigte er tosidigt. Det ene mål er at kortlægge et mønster af teorier og problematikker, som man historisk har arbejdet med i litteratur og videnskab, fra førsokratikernes spekulationer til vore dages grundlags-overvejelser over tekster, fysiske partikler og computersimulationer. Det vil sige at trække hovedlinierne til en teoriens topik.

De mange teorier, der herunder bliver inddraget, tænkes ikke ind i en regelbundet historisk udviklingskematik. De forsøges anskuet i et komplekst net af ligheder og forskelle med linier, der strækker sig gennem hele feltet, historisk såvel som fagligt: til den ene side litteratur og litteraturteori, til den anden side filosofi og videnskabsteori, som den aktualiseres af naturvidenskabernes. Det har været vigtigt at styre uden om kortlivede konklusioner og i vidt omfang fastholde mønstrene i usyntetiserede modsætningsrelationer, således at det fremlagte stof også fremover kan gøres til genstand for nye fortolkninger.

Alligevel synliggør de foretagne undersøgelser ikke kun mønstre, men også en bevægelsesretning i arbejdet med teoretiske problemer siden antikken. Og det er min opfattelse, at vi her ved skiftet til et nyt årtusinde står på en tærskel i den menneskelige tænknings historiske forløb. Bagud kan vi for første gang overskue nogle teoretiske bevægelsesmønstre, der ved deres krebsegangslignende baner hidtil har været svære at forstå. Og fremad åbner der sig nu nogle erkendelsesmæssige friheder – og uvisheder – over for hvilke der er brug for helt nye teoretiske strategier. At yde et bidrag til at forstå denne historiske tærskelsituations karakter og konstruktivt foreslå en mulig vej ind i en videnskabelig fremtid af en anden art er da bogens andet mål.

Litteratur og litteraturteori spiller en afgørende rolle i bogens refleksion. I stedet for at være en snæverhed eller en faglig *bias* betragter jeg dette som en force. Litteratur er elementært forstået kunsten at sætte bogstaver på række og tænke sig forbindelser imellem dem, indtil de grupperer sig i ord, begreber, udsagn, argumentationer og tekstlige forløb, fikitive såvel som det vi kalder faktuelle. Sådanne synspunkter var på ingen måde styrende, da projektet startede. Men så elementært det end kan se ud, er dette tænknings tegntekniske, i bogstavelig forstand *litterære*

grundlag langt mere afgørende, end vi endnu tilfulde kan forstå. Det blev klart for mig, da jeg gennem litteraturteorien kom tilbage til antikken, nærmere betegnet til litteraturteoriens begyndelse hos Aristoteles og i visse henseender Platon. På dette sted udgjorde digtningen, filosofien og videnskaben endnu ét felt holdt sammen af deres fælles forbindelse til selve bogstavkunsten. Bogens tværgående teoritænkning såvel som dens forestilling om forholdet mellem fiktionslitteratur og videnskab er udvundet fra denne retur til antikkens problemstillinger. Herfra forekommer der mig stadig at udgå utallige stimuli af tætteste relevans for forståelsen af vores aktuelle erkendelsessituation.

Men den litterære relation viste sig undervejs at frembringe flere overraskelser. Således blev det uden overhovedet at være planlagt på et tidspunkt synligt, at fiktionslitteraturens tekstlige konstruktioner, som de historisk udviklede sig, på forbløffende vis bearbejdede de samme problemstillinger, som optog den videnskabelige og filosofiske tænkning. Indlejringen og den tekstlige udformning var i nogen grad forskellig, og de bevidste bestræbelser og de ønskede konklusioner konvergerede ikke altid, selv om det endnu i det 18. og 19. århundrede ofte var tilfældet. Da linierne tilsyneladende for alvor delte sig omkring skiftet til det 20. århundrede, kunne det se ud, som om digtningen blev hægtet af. Som det nu ved det næste århundredeskifte fremtræder, var det måske snarere omvendt.

Den nuværende teorisituation, som forskeren befinder sig i, svarer i afgørende henseender nøje til den type udfordring, som den eksperimentelle digtning allerede for hundrede år siden begyndte at stille sin fortolker overfor. Forskeren kan vælge at sidde udfordringen overhørig og billedligt talt fortsætte med blot at læse realismens romaner som tilforn. Og det vil mange naturligvis gøre. Men radikalt konfronteret er fortolkningens situation, hvori viden erhverves, nu en helt anden. Således synes de litterære og videnskabelige linier påny at løbe sammen i et fælles problemfelt som det, der fandtes ved det antikke udgangspunkt. Det undrer mig nu mindre, at et projekt, der startede med at sigte på en grundigere undersøgelse af Edgar Allan Poes opfindelse af detektivfortællingen i 1840'erne, endte med at føre mig frem til teoriens topik.

Den arbejds- og tankeproces, som har ledt frem til det nu skrevne og udgivne, skal ikke udredes i mange detaljer. Det er i denne sammenhæng resultaterne, der er de vigtigste. Alligevel bør processen kommenteres i det ikke uvæsentlige omfang, den har præget fremstillingens gang og kapitlernes rækkefølge.

I det 19. århundredes midte var Marx en af de første til for alvor konfrontere sig med det forhold, at en forskningsproces' forløb ikke svarede til strukturen i den fremstilling, den i sidste ende mandede ud i. I den hegelsk-filosofiske tradition, der var hans oprindelige udgangspunkt, havde det ikke været noget problem rent tankemæssigt at »udlede« de dybestliggende sammenhæng historisk såvel som systematisk. I en sådan teoretisk-deduktiv tilgang faldt forskningsprocessen ideelt sammen med fremstillingens gang, for så vidt som de begge bevægede sig efter den samme indre »logik« eller dialektik. I sine økonomisk-historisk studier, der foregik ud fra helt anderledes engelske og franske tanketraditioner, blev han imidlertid trukket ind i et stort empirisk stof, der ikke med nogen lethed faldt på plads i en regelret tankekonstruktion af den art som en deduktivt opbygget fremstilling fordrede. Modsætningen mellem forskningens og erkendelsens komplekse processer på den ene side, fremstillingens konstruerede orden på den anden viste sig med stor tydelighed. Det var Marx' livsprojekt i en titanisk kraftindsats alligevel at føre den sidste til en endelig sejr over den første. Både forskningsprocessens årelange kulegravninger i mange retninger og den virkelige samfundshistories bugtede forløb skulle efter planen 'ophæves' i fremstillingens tankemæssige udvikling af de almene sammenhængs klare indre orden.

Marx' strategi repræsenterede ét demonstrativt forsøg på at demontere spændingsfeltet mellem en forskningsproces, hvis rute ikke er skematisk forudprogrammeret, og en efterfølgende fremstilling, som en læser skal følge. I mange andre håndteringer af samme sag bliver konflikten traditionelt dækket til, bl.a. fordi videnskabelige skribenter og deres læsere som regel deltager i en fælles konvention, hvis anliggende ikke er at fokusere på den slags problemer. I de sidste årtiers internationale litteraturteori er spændingsfeltet imidlertid påny blev meget synligt, og accenten ligger i forhold til Marx' 1800-talsunivers helt modsat. Det spektakulære eksempel at nævne vil her være Jacques Derridas skrifter. Fra at have bevæget sig i en forholdsvis traditionel filosofisk diskurs i sine tidlige 1960'er-publikationer udfordrede han med *De la grammatologie* ikonoklastisk den videnskabelige genrekonvention med en sprogligt søgende fremstillingsform, som han i *Glas* (1974), *Marges* (1975) og *La carte postale* (1980) førte videre over i en direkte eksperimentel, modernistisk tekstkonstruktion. Erkendelses- og fremstillingsprocessen søgtes her forenet i én ultimativ skriftlig akt hinsides kendte videnskabelige traditioner, til gengæld nær en fiktionslitterær.

Den fremstillingsform, som denne bog præsenterer, ligger langt fra hvert af disse yderpunkter. Men den ligger tættere på tendenser i det sene 20. århundrede litteraturteori, der er dens kontekst og dens tilblivelsesbaggrund, end på det 19. århundredes videnskabelige ideal om at beskrive en 'udvikling' – det være sig en historisk skematik eller en tankemæssig deduktionsproces. Også det 18. århundredes forkærlighed for opbygge et emne i et klassifikatoriske system ligger den fjernt. Uden at deltage i deridaske eksperimenter med fremstillingens form fastholder bogen derfor kompositionsmæssigt en forbindelse til faserne i den bagvedliggende forskningsproces, snarere end den søger at fingere en krystallinsk total-konstruktion, der i én åbenbaring sprang ud af panden på forfatteren på et givet tidspunkt.

Denne sammenføjningsform indebærer en række synsvinkelskift i løbet af fremstillingen. Efter indledningsvis at have fokuseret på én tematik i den moderne litteraturteoris udvikling – overgangen fra »analyse« til »læsning« – rettes blikket således mod et tilsyneladende helt andet træk: litteraturteoriens tendens til at gøre generelle kulturteoretiske gyldighedsfordringer både som den kan ses i de sidste årtiers teorier, og som den kan spores tilbage gennem i hvert fald de sidste 150 års udvikling af de teoretiske traditioner inden for humanvidenskaberne i bred forstand. Som jeg ser det her fremdragne eksempel på bogens bevægelsesmåde, kaster kortlægningen af det bredere felt og forskydningen af optikken et interessant lys tilbage over det først afdækkede og får det til at fremtræde i et nyt, udvidet perspektiv. Det ugyldiggør ikke det første, men udvider det med øget indsigt til følge. Hvad der således umiddelbart kan fremtræde som overraskende skift i synsvinkler, er på et andet plan en systematisk tilbagevenden til den samme kerne af problemer, som fra hver ny angrebsvinkel afslører nye sammenhænge, der ikke før var synlige. Mest radikalt, men for mig nok mest givende overhovedet er det skift, der fra retorikken – taget på ordet – fører til at anskue teorier som tekster og igennem denne egenskab – historisk og mediemæssigt – dybt forbundne med litterære tekster. Det sker i kapitlet om den »narrative kausalitet«, der i flere henseender indeholder bogens centrale omdrejningspunkt med dets teori om prosaens, fiktionens og saglitteraturens oprindelsessammenhæng og om kausaltænkningens tekstlige grundlag.

Jeg skal ikke her forudgribe, hvordan hvert enkelt af de foretagne synsvinkelskift, der både er historiske og tematiske, for mig arbejder sammen, men vil søge de respektive steder at etablere de helt direkte forbindelses-

linier fra ét led til det næste, sådan som disse er grupperet i fremstillingen. De talrige andre linier, der på mange niveauer går på tværs gennem stof-fet, bliver også jævnlige forbundet med hinanden, men udtømt er disse muligheder bestemt ikke. Fremstillingens komplekse, men dog ubrudte argumentationslinie bliver sammenfattet i det afsluttende afsnit. Det sker ikke som én lille og enkel konklusion, der med ubrydelig nødvendighed afsluttende *må* udledes. Det sker som en tolkning af det store mønster, som delfremstillingerne for mig at se aftegner. Denne tolkning forekommer mig sandsynlig, ja, jeg tør næsten sige i emfatisk forstand *rigtig*. Men det er ikke en slutning, der med en imperialt bydende gestus søger at udelukke andre som nødvendigvis forkerte. Talrige spørgsmål opfordrer til videre forskning, ligesom det nu foreliggende stof meget vel vil kunne genfortolkes med andre accenter.

Dette understreger igen pointen i ikke at skjule processen og præmisserne for konklusionerne. I stedet for at dække mellemregningerne til fremlægger bogen i en række af kapitlerne de teoriehistoriske undersøgelser, der var arbejdets oprindelige udgangspunkt og dets tekstlige grundlag. At disse kapitler ud over deres funktion i bogens argumentations-sammenhæng også vil kunne fungere som en slags forskningsoversigt over de pågældende teoretiske felter håber jeg vil bidrage til bogens nytteværdi, der gerne må ligge på flere planer. Dette gælder nok mest udpræget det fyldige kapitel 2 om kulturanalysens teoretiske traditioner, hvis kortlægning i sig selv er en næsten selvstændig opgave. Dog er det naturligvis vigtigt, at dette og de øvrige kapitlers stofoparbejdning ikke opfattes som unødige omveje, men fastholdes som selve det grundlag, hvorpå de efterfølgende ræsonnementer bygger.

Den altovervejende del af det litteratur- og kulturteoretiske stof inddrages på et primært grundlag, selv om visse sekundære fortolkninger og fremstillinger af især de socialvidenskabelige teorier har været betydningsfulde, blandt disse eksempelvis Rayond Arons *Les étapes de la pensée sociologique*. På andre områder har alene stofmængden og mit faglige udgangspunkt meget naturligt ført til afhængighed af sekundære fremstillinger. Det gælder det naturvidenskabelige stof og visse dele af det filosofiske og antikke stof. Uden denne fremgangsmåde ville det i praksis være umuligt for en enkelt person at række ud over det felt, der inddrages. Omvendt anser jeg den ikke for noget afgørende problem i sig selv, for så vidt som forudsætningerne lægges åbent frem, sådan som det sker i noteapparatet. Ret beset er den da også i fuld overensstemmelse med den grund-

læggende 'konditionale' tankegang, der ligger under hele arbejdet. *Hvis* – for at tage et enkelt eksempel – G.E.R. Lloyds og Svend Ranulfs undersøgelser af førsokratikernes argumentationsformer er forkerte, så kan jeg ikke drage de slutninger, jeg drager. *Hvis* Amos Funkensteins undersøgelser af det 16. og 17. århundredes videnskabelige tænkning, dens forhold til middelaldertænkningen og til Aristoteles er forkert, så må nogle beskrivelser også ændres. Dog har jeg naturligvis overalt søgt en flerhed af støttepunkter, har sammenholdt beskrivelserne med tilgængeligt primærmateriale og foretaget krydsrevisioner for at forhindre misforståelser og fejl, når jeg bevægede mig ind på fremmed terræn. Det gælder i hele taget, at tankebanerne så vidt muligt hviler på mange piller. Viser en af dem sig mod forventning ikke bæredygtig, falder de større sammenhæng ikke dermed til jorden. Dette er vigtigt, for så vidt som fejl, i betragtning af stofets særdeles omfattende karakter, ikke kan udelukkes. Korrektioner og oplysninger om forhold, der er blevet overset, vil jeg da heller ikke betragte som truende anslag mod en monolitisk tankeblok, men som velkomne bidrag til det videre arbejde med de for mig lige så interessante som komplekse problemstillinger.

Bogens synspunkt på de videnskabelige teorier er komparativt. Men det er et synspunkt, der distancerer sig fra en ældre tids litteraturvidenskabelige komparatisme, ligesom det ved selve inddragelsen af videnskabelige teorier i et komparativt perspektiv gør noget – mig bekendt – hidtil ugjort. Derfor kan bogen heller ikke påberåbe sig at tilhøre nogen tradition eller nogen skole, der kan forlene den med beskyttelse og legitimitet. Synspunktets gyldighed udgår alene fra det fremlagte materiales informationer og fra de ræsonnementer, der kæder dem sammen til argumentationslinier.

For at forebygge misforståelser kan det i denne forbindelse måske være nyttigt at understrege, at der i det anlagte komparative synspunkt på de videnskabelige teorier ikke ligger nogen påstand om, at andre, hidtidige anskuelser af teorierne dermed er forkerte. Når eksempelvis en teori sættes ind i en sammenhæng, hvor en bestemt national tradition for model- og begrebsdannelse bliver synlig, reduceres teorien ikke dermed til »bare« at være et udslag af denne tradition. Teorien kan uberørt af betragtningen uden problemer bibeholde interesse, relevans og analytisk styrke for sine brugere. Hvad der antastes ved den komparative betragtning er alene forestillingen om, at en teori er *den* sande teori. Og dog er antastelsen ikke hovederindet, lige så lidt som en reduktiv nedskrivning af nogen teori er

det. I sidste ende går bestræbelsen – overalt hvor den har ført hen – på at bidrage til en mere kompleks forståelse af den videnskabelige tænkningens karakter og af bogstavkunstens endnu alt for lidt udforskede part heri.

Arbejdet direkte på denne sag går tilbage til midten af 1980'erne. Som man også vil se, har det imidlertid – uden at have været planlagt – været et vigtigt aspekt i hele foretagendet at genfortolke det teoretiske forløb, som jeg i den forudgående periode siden 1960'ernes slutning var personligt engageret i. Som resonnansbund ligger overalt på den ene side den franske strukturalisme, som jeg ved et gunstigt udfald af det videnskabelige livs personlige accidenser fik et meget tæt og autentisk forhold til i 1960'ernes sidste år. På den anden side ligger det bekendtskab med den tyske historisk orienterede teoritradition, som 1970'ernes marxisme gav stødet til. De angelsaksiske relationer stammer derimod især fra 1980'erne. Indimellem og siden er meget kommet til. Det antikke element et 1990'er-bidrag.

Med en vis beklagelse konstaterer jeg, at tiden ikke blev til for alvor at åbne den fløj i teoriens topik, som repræsenteres af den særlige russiske tænkning. Den russiske formalisme, Bakhtin og senere Lotmans teorier anskueliggør nogle interessante alternative mønstre, som også kan ses i skønlitteraturen. Der findes i den russiske sammenhæng en anden udformning af linearitet og tid end i de vestlige traditioner, antagelig betinget af den østlige kulturs anderledes anknytninger til den antikke baggrund. Det var næppe tilfældigt, at de første udkast til non-euklidisk geometri kom frem i Rusland allerede i 1830'erne, mere end et halvt århundrede før der fandtes en vestlig grobund herfor. Og heller ikke at den første antidiakrone formalisme i litteraturteorien var af russisk oprindelse. Det er ikke sproget, der har været problemet i den begrænsede belysning af disse vinkler, snarere materialeadgangen og først og fremmest tidens knaphed.

Den anlagte komparative tilgang, som ser grundlæggende forskelligartede franske, tyske og engelsk-amerikanske tanketraditioner forløbe gennem de sidste århundreders teoretiske tænkning, hænger nøje sammen med et dansk stædet placeret i en passende afstand udenfor. Det er marginalitetens problem, der er forsøgt vendt til en fordel. Og eftertanken fortæller, at denne fordel kan vise sig at blive stor i en fremtid, hvor den teoretiske internationalisering blander kortene på en sådan måde, at et snævert nationalt forståelsesrum kun bliver en begrænsning. Det gælder for teorien, som danskeren Brandes i sin tid indså det gjaldt generelt for

litteraturen: den »er i sit Væsen europæisk og kan kun forstaas ved en sammenlignende Literaturbetragtning.« En sådan sammenlignende betragtning kan imidlertid snart blive til et større brød end først planlagt, ikke mindst når man kommer tæt på de impulser, som skal bearbejdes, og omfanget af stof tilsvarende stiger. Det afgørende skred i dette arbejdes impulsfase indtraf da jeg i 1987-88 fik lejlighed til at opholde mig som forskende gæst på Johns Hopkins University i Baltimore. Udbyttet heraf er svært at overvurdere. Efter at have gået i mange års praktisk orienteret undervisning i Danmark blev jeg i dette fagligt fremragende amerikanske miljø omkring Humanities Center og English Department ført tilbage til mine egne rødder i europæisk teori.

Det ville være historieforkælnings at sige, at dette vigtige break fandt sted med velsignelse fra mine undervisningsmæssige omgivelser i Danmark. Så meget desto varmere vil jeg derfor takke *American Council of Learned Societies*, som muliggjorde opholdet, og bag det Ford Foundation og Andrew W. Mellon Foundation, samt Statens humanistiske Forskningsråd, som også var involveret.

Den efterfølgende bearbejdningsfase i Danmark forløb heller ikke smertefrit. Jeg kan nu med eftertanke læse rækken af afslag, som blev modtaget fra såvel private fonde som universitetsinterne organer, hvor jeg i flere år forgæves søgte om midler til en længere undervisningsfri periode. Og da midlerne endelig blev tilvejebragt i fakultetsregi, viste der sig igen i de nærmeste institutrammer næsten uoverstigelige problemer med blot at få lov til at bruge dem. Derfor også en varm tak til Det humanistiske Fakultet ved Aalborg Universitet for finansiering og administrativ støtte til den forskningsperiode gennem de sidste år, som var nødvendig for denne foreløbige afslutning af et arbejde påbegyndt for nu lang tid siden. Dog er jeg ikke fjern fra den tanke, at den udskudte afslutning i sidste ende har bidraget positivt til det færdige resultat. Processen har på intet tidspunkt været afbrudt, og jeg føler, at mange af synspunkterne er blevet styrkede og modnede af den lagring, de nødtvunget har været udsat for. En række forarbejder har undervejs været offentliggjort, først og fremmest i tidsskriftet *K&K*. De er siden undergået forskellige modifikationer, og den endelige argumentationssammenhæng blev først etableret, da de sidste års arbejde blev føjet til.

Jeg sender i denne anledning taknemmelige tanker til de først og fremmest amerikanske forskere, som ved deres intellektuelle åbenhed og diskussionsvillighed i den personlige kontakt har ydet en række bidrag til mit

arbejde, som bøger alene ikke har kunnet. Jeg tænker her på givtige meningsudvekslinger under bogens tilblivelse med Neil Hertz, Fredric Jameson, Michael Fried, Stephen Greenblatt og flere andre. Som det vil være tydeligt, ligger bogens tankegang ikke tæt på de positioner, som de hver især er kendt for at tegne. Men netop inspirationen fra en nysgerrig, bredspektret og fordomsfri dialog hen over forskelle har de eksemplificeret på en måde, som har været meget udbytterig og stimulerende. Man møder den sjældent i Danmark.

Derfor tænker jeg også med stor glæde på inspirationen fra det miljø af engagerede og meget seriøse ph.d.-studerende, som det er lykkedes at etablere, i de sidste år med Center for Æstetik og Logik ved Aalborg Universitet som omdrejningspunkt. De har i vores mange diskussioner rejst og vedholdende aktualiseret en række centrale spørgsmål, som jeg blev nødt til at overveje grundigt. *Teoriens topik* indeholder blandt meget andet også mine svar på disse spørgsmål.

Som det antagelig anes, er en forskning af denne art ikke et kontortidsarbejde inden for en 8-16 dagligdag. Derfor endelig og ikke mindst en varm tak til min fleksible familie og til mine børn for deres positive holdning til mit arbejde. En særlig tak skylder jeg naturligvis min kone Bente for tålmodighed og overbærenhed over for mit mangeårige, tidskrævende engagement i disse teoretiske spørgsmål. Denne tak har fået en ekstra dimension ved hendes beredvillige og effektive indsats under den afsluttende fases korrekturlæsning. Jeg vil også gerne takke Mette Hjort for at have kastet et meget opmærksomt, sprogkontrollerende øje gennem bogens engelske resumé. En varm tak endelig til Svend Aage Svenstrup, som har udarbejdet navneregisteret, og som med råd og dåd har fulgt bogens sidste faser frem mod den færdige publikation.

Forud for fremstillingen bør gives nogle orienterende bemærkninger om citatpraksis i forhold til det udenlandske materiale, der udgør den altovervejende del af undersøgelsens tekstgrundlag. Engelske citater og ord er med få undtagelser ikke oversat. Ved franske og tyske citater i hovedfremstillingen vil der være anført dansk oversættelse i en tilhørende note. Omvendt vil der, hvor hovedfremstillingen citerer med en dansk ordlyd, i en note være anført den franske og tyske original. Hvor franske og tyske citater alene anvendes i noterne som dokumentation og uddybning, vil de ikke blive oversat.

Russiske, latinske og græske citater vil overalt være oversat, hvad enten de optræder i hovedfremstillingen eller i noterne. Transskriptionen af rus-

siske og græske ord og navne er ikke blevet underkastet ét enhedsligt transskriptionssystem, men respekterer den praksis, som har vundet hævd, eller som anvendes i de sammenhæng, hvorfra ord eller navn inddrages. Dostojevskij staves ikke anderledes, end dansk tradition siden 1800-tallet har gjort det. Og de russiske formalisters navne og begreber transskriberes uden betænkelighed med den stavemåde, som bruges i de amerikanske publikationer, hvorigennem formidlingen af dette teoretiske stof først og fremmest er foregået.

Hvis ikke andet fremgår, er oversættelserne fra alle de nævnte sprog mine egne. I de tilfælde, hvor andre oversættelser benyttes, er de om muligt blevet sammenholdt med originalteksterne. Dette har relevans især i forhold til de græske tekster, hvor der blandt andre hos Aristoteles findes interessante formuleringer og sammenhæng, som først bliver synlige, når også originaltekstens ordlyd er ved hånden.

En helt særlig problemstilling af sproglig og oversættelsesmæssig karakter findes omkring de førsokratiske fragmenter. Trods filologiens store arbejde udfordrer disse fragmenter stadig den moderne læser på mange sproglige og tankemæssige niveauer. De er ofte flertydige og åbne i en grad, så enhver oversættelse på en meget håndgribelig måde nødvendigvis også bliver til en tolkning. De normalsætninger, hvori vi på de moderne sprog forsøger at gengive den oprindelige ordlyd, befinder sig som regel på synlig afstand af originalens – i hvert fald for os – tit kryptiske konstruktioner og ordvalg. For ikke at lægge et ekstra mellemlid ind i fortolkningen har jeg derfor i de fleste tilfælde valgt selv at oversætte på grundlag af originalteksterne i Diels og Kranz' *Fragmente der Vorsokratiker*, dog naturligvis med hjælp fra og i stadig dialog med de eksisterende oversættelser til dansk og andre moderne sprog.

Der gives løbende i noterne bibliografiske henvisninger, hvor det er relevant, men der er også udarbejdet en samlet bibliografi til sidst.

Med disse praktiske bemærkninger overlader jeg læseren til den videre færd ind i stoffet. Jeg kan ikke love mirakuløse løsninger på de problemstillinger, der behandles; heller ikke enkle handlingsanvisninger for fremtidens arbejde med litteraturteorier og andre videnskabelige teorier. Men jeg håber, at læseren vil finde en informativ, og – hvad der er vigtigst for mig – tankeproduktiv tilnærmelse til nogle tekst- og erkendelsesforhold, hvis karakter og funktion jeg tror vi først nu for alvor begynder at kunne forstå.

EN LITTERATUR- TEORETISK VENDING

DA MARXISMEN slog igennem blandt yngre litterater i Danmark omkring 1970, var en af deltagernes mange fornøjelser at genopdage forbindelsen tilbage til en lang og glimrende tradition. Horkheimer, Adorno, Benjamin, Lukács og gamle Karl himself dannede en anerække, der – som Althusser formulerede det i religiøs bevægethed – kunne synes at repræsentere »den eneste faste grund i verden.«¹ En følelse af radikal modernitet og traditionsstyrke gik på forunderlig vis i ét.

Det rejste sig naturligvis som spørgsmål, hvordan så eminente tænkere som den marxistiske traditions kunne være blevet så effektivt udvisket fra vores hidtidige videnshorisont. Et svar henviste til det borgerlige samfunds politiske undertrykkelse, de »ideologiske statsapparaters« virksomhed m.v. Det kunne måske nok forekomme lidt tyndbenet. Et andet svar henviste til »fremmedgørelsen« i vores samfund i almindelighed, som gjorde det så svært at gennemskue. Endelig som det tredie – og tanke-mæssigt det eneste stærke – svar, kunne man ud fra Lukács' *Geschichte und Klassenbewußtsein* konstruere en historisk forklaring.

I følge Lukács er den revolutionære teori et subjektivt aftryk af den objektive historiske udvikling. Først i de faser, hvor det borgerlige samfunds indre modsigelser når et tilstrækkeligt niveau, bliver den objektive basis etableret for, at den revolutionære teori kan opstå og blive til den subjektive kraft i den historiske proces. Derfor var der intet tilfældigt i, at Marx formulerede sin teori vis-à-vis midtårhundredets sejrende kapitalisme og 1848's revolutionære omrustelser. Og for Lukács selv intet tilfældigt i, at hans politiske omvendelse fandt sted og hans efterfølgende *œuvre* kom til verden i kølvandet på 1917 og 1918's revolutionsbegivenheder.

I forlængelse heraf forekom det da i slutningen af 1960'erne rimeligt at forestille sig, at den vestlige kapitalisme nu nærmede sig enden på det historisk enestående lange efterkrigsboom. Den revolutionære bevidstgørelse i den intellektuelle avantgarde var et subjektivt udtryk for en objektiv krise, som produktionsmådens indre modsigelser havde drevet den frem til. At 'proletariatet' som helhed endnu ikke var kommet til samme bevidsthed, var blot et udslag af den velkendte forsinkelse mellem fortrop og hovedkorps. Hvis man fandt det nødvendigt, kunne man endelig indsupplere med Frankfurter-teoretikernes forklaringer på arbejderklassens integration i det udviklede kapitalistiske samfund.

Som teoretisk model var denne tankegang hos Lukács klassisk smuk og dybt tilfredsstillende: den var kohærent, den var enkel og dog kompleks; den hvilede afbalanceret i sig selv, den var selvforklarende og samtidig i stand til at tage ganske vanskelige udfordringer op, som virkeligheden måtte byde på og kræve forklaret. Men dens hvile afhang af nogle forudsætninger. Først og fremmest at 'virkeligheden' eksisterede. Den var mystificeret og fremtrådte sløret, uigennemskuelig i sit umiddelbare »Schein.« I modsat fald ville 'teorien' – hele den kritisk intellektuelle virksomhed – ikke have nogen eksistensberettigelse. Men bag ved skinnet fandtes et »Sein«, som den kritiske videnskab ved teoretisk og analytisk arbejde kunne afdække. Her kom så interesseteorien til for at forklare, hvorfor den revolutionære teori skulle gøre dette arbejde. Mens den borgerlige videnskab tjente sin bagvedliggende klasseinteresse ved blot at klassificere fænomenverdenens overflademønstre og fortolke dem qvievistisk, repræsenterede den kritiske filosofi på teoriens område, hvad proletariatet gjorde i politikken: hele samfundets, totalitetens længeresigtede historiske interesse.

Det er let heri at høre efterklange af den tyske (og danske) senenevældes embedsmandsfilosofi om at repræsentere det almene bedste over for særinteresserne. Det kraftige Hegel-element blev da heller fornægtet, hverken af Lukács selv eller senere lukácsianere. Blot medtænkte man ikke Hegels socialhistoriske indlejring og de perspektiveringer, den måske kunne give anledning til.

Ud over forudsætningen om virkelighedens eksistens og analyserbarhed byggede teorien på en anden central tankegang, som pegede samme historiske sted hen. Den samfundsmæssige virkelighed, subjektet stod overfor, var menneskeskabt. Når samfundet var blevet uigennemskueligt for subjektet og i kapitalismens økonomiske praksis udbyttede det, var det en

følge af subjektets egen udfoldelse, dets »Entäußerung.« Tankegangen optog den unge Marx meget. Subjekt-objekt-relationen var således dybest set et resultat af en subjektudspaltning, hvor det udspaltede vendte sig mod sit oprindelige udspring. Heraf fulgte den forestilling, at erkendelsens og den politiske kamps sluttelig mål var en genforening af subjekt og objekt. En ultimativ forsoning, en sammensmeltning.

Som William Empson har gjort opmærksom på, er denne tankegang i marxismen beslægtet med hyrdedigtningens forestillingsverden.² I samme tradition og idéhistorisk tættere på er forbindelsen til romantikken.³ Dens intense optagethed af den tragiske spaltning, da ét blev til to, og dens forestilling om genforening af det splittede lever videre i Marx-traditionen og har givetvis været en af marxismens store tiltrækninger. Fra hos de romantiske digtere at have været anelse, håb og vision og hos filosofferne målet for de tankemæssige operationer bliver sammensmeltningen hos Marx et praktisk projekt af denne verden: i stedet for blot at fortolke virkeligheden til en forsoning i ånden, skal verden konkret omformes, i sidste ende til det modsigelsesfri samfund.

Dialektikken hos Hegel er en sofistikeret subjekt-objekt-tænkning, hvor den tidlige romantiks mere naive sammensmeltningsside afløses af embedsmandsfilosoffens erfarne viden om syntesens flygtighed og den stadige negation. Denne erfarings anstrøg af kølig skepsis og gustent forbehold rykkede imidlertid ikke med over til den exilerede revolutionsfilosof Marx. Nødvendigheden af at »umstülpe« Hegels dialektik, så den fik fødderne på jorden og blev materialistisk, forekom større end de tankemæssige problemer af denne art, selv om de jævnlige lod høre fra sig. Marx' forcerede optimisme måtte rask skubbe den slags tom filosoferen væk. Så bag mangfoldigheden af problemer, som samfundsanalysen og politikken konkrete stoffyldte kastede op, overlevede romantikkens forsoningsfantasi, som et grundproblem, der aldrig blev rigtig beset, selv om det var det, bygningen hvilede på.

Sådan stod det – i god pagt med en tidligere tradition for dansk-tysk filosofisk samliv – til i den »tyske« afdeling af dansk marxisme i begyndelsen af 1970'erne. Forbeholdet, der skal indføjes, gælder den mindre »franske« afdeling af samme: den Althusser-formede. I god pagt med en anden, fransk tradition var det for Althusser et vigtigt anliggende »antihumanistisk« at dementere alle sentimentale, romantiske forestillinger om forsoning af subjekt og objekt, af erkendelsen og erkendelsens genstand.⁴ For Althusser var 'virkeligheden' altid allerede andetsteds. Hvad 'teorien'

tænkte over, var blot 'tankekonkreter', og dens virke var en principielt uafsluttelig bearbejdning af disse. 'Virkeligheden' forstået som økonomiske, politiske og sociale forhold etc. foregik på nogle andre niveauer som selvstændige praksisformer. 'Teorien' kunne kun under ganske specifikke omstændigheder gribe ind heri. Den kunne omlejre nogle strukturer, men aldrig ophæve dem og deres autonome eksistens. Konsekvent nok mente han heller ikke, at 'ideologien' (de ikke-teoretiske subjekters falske bevidsthed) nogensinde ville forsvinde. Det store flertal ville altid handle blindt, hildet i uafhjælpelige illusioner.

Som kompensation for det demonstrative afkald på forestillingerne om en lykkeligt forsonet fremtidsstilstand trøstede Althusser dog sig selv og sine læsere med en massiv opshining af det teoretiske subjekt. Elitismens narcissistiske gevinst godtgjorde de øvrige afkald. Marx var den forunderlige ener, der havde fundet Metoden, Lenin den store eremit på historiens slette, som det lige så forunderligt var lykkedes ved en genial manøvre at få nogle praksisniveauer til at gribe ind i hinanden. Efterfølgerne var endnu kun ubetydelige i forhold til de objektive strukturers personløse fungeren. Men de havde Teorien som et særligt felt, hvor de kunne glimre for kadren med deres tankemæssige »rigueur.«

Althusseres operation med at bekræfte subjekt-objektsplittelsen og samtidig opgejle det revolutionært teoretiske subjekt var ikke uden åndeligt grundlag i Marx' egen elitisme og selvfølelse. Men den var umarxistisk ved sit afkald på en utopisk forsoning, ved sin mangel på tro på en fremtid uden modsætninger. Derfor forblev den hertilands nærmest en parantes, psykologisk stærkt attraktiv for nogle særligt anlagte, men utilfredsstillende for de dominerende føle- og tanketraditioner. Inden for dem gjorde andre skillelinier sig gældende.

Lukács' unghøgelske marxisme stod sig ikke over for de erfaringer med det virkelige liv, som det regerende sovjetiske kommunistparti gjorde allerede i 1920'erne. Lukács kom i sit Moskva-eksil meget tæt på problemet. Han blev derfor nødt til at øve selvkritik og afsvære sin fejlagtige sammenblanding af »Entäußerung« og »Vergegenständlichung« og sine utopisk optimistiske forsoningsforestillinger om 'det identiske subjekt-objekt' – som »ein Überhegeln Hegels«, en rest af en Fichte-påvirket borgerlig idealisme.⁵ Igennem hele den sovjetiske historie siden den udeblevne verdensrevolution udskød man nemlig teoretisk tidspunktet for den endegyldige overvindelse af 'resterne', for statens bortvisnen og for antagonismernes forsvinden i det 'rene' kommunistiske samfund. Først ved

Sovjetunionens sammenbrud i 1989 indvaderede de materielle forhold omsider og endegyldigt den materialistiske filosofi. Historisk blev marxismens fejl, at den ikke kunne, hvad den pralede allermost af: give 'sand' indsigt i den materielle virkelighed og herved give menneskene redskaber til bevidst at styre den, bl.a. for at få i hvert fald dens materielle mangelfuldhed overvundet.

KAPITALLOGIK OG SOCIALHISTORIE

PRAKTISKE PROBLEMER med at styre en materiel virkelighed spillede dog ingen rolle for de teoretiske positioner, der blev formeret på den litterære venstrefløj i Danmark i 1970'erne. Så meget desto større indflydelse fik de psykologiske behov og de forskellige sociale faktorer, der medvirkede til, hvad der skete. Der kan lokaliseres to hovedtendenser, mener jeg, og det kan lade sig gøre at beskrive dem ud fra deres forskellige tilgang til den grundlæggende subjekt-objekt-problematik.

Den ene version – den århusianske – forestillede sig en final subjekt-objekt-forsoning tilvejebragt ad objektiv vej. Man interesserede sig ikke meget for subjektet. Som det oplevedes skulle der anderledes objektive midler til at flytte noget 'ude i samfundet'.

Teoretisk havde denne objektivisme kapitallogikkens form. Med præstelig skriftlærdom blev det udlagt, hvorledes 'den processerende bytteværdi' brød alle 'naturgroede' skranker og ubønhørligt underlagde alle menneskelige aktivitetsformer sin behårde 'logicitet'. Når alt til sidst var blevet subsumeret, ville denne logik nå sine indre grænser og med samme logiske nødvendighed frembringe sin negation. Oparbejdelsen af denne teoretiske tankegang foregik oprindeligt ikke hos litteraterne, men hos Århus-universitetets revolutionære idehistorikere, som vedblev at være teoriens autentiske fortolkere. Inspirationen gik dog langt ind i det litterære felt, hvor mere litteraturspecifikke, men stadig kompatible applikationer blev udtænkt.⁶

Som abstrakt teoretisk disciplin var kapitallogikken krævende som kabbalistik eller avanceret bibelsk exegese, og teorien havde med sin kombination af universalitet og enkelhed en særegen skønhed. Som analytisk redskab var den mindre bevendt, og 'realanalysen' havde ingen eller lav prioritet. Overalt fandt kapitallogikken da også det samme, nemlig logiciteten. Redegøre for forskelle kunne den egentlig ikke, bortset fra for-

skelle i udviklingsgrad: noget kunne være mere eller mindre kapitalsubsumeret. Den tyske inspiration, hvorfra denne teoritænkning udgik, blev dog også modificeret. Det fornemmedes efterhånden, at ikke alt blot og bart fulgte kapitallogiciteten på et højere eller lavere udviklingstrin. Spørgsmålet om kapitallogikkens *omfang* fik en særlig status i den danske udformning. Nogle fænomenområder – psykologiske – havde måske tilmed deres egen lovmæssigheder, omend beklageligvis aldrig lovmæssigheder af samme skønne ubønhørlighed som kapitalens. Derfor tiltrak de sig heller ikke særlig opmærksomhed blandt de teoretiske hoveder. Men disse var villige til at reservere nogle specielle begreber til at betegne de ikke-underlagte grænseområder, hvor der dog også rørte sig menneskeligt liv af en vis art. Man talte om ‘subsumtive interventionsformer’ etc., og forskellige hjælpehypoteser blev konstrueret. Men sammenlignet med den energi, der blev investeret i ‘væsensbestemmelserne’ af den processerende bytteværdi, blev der kun halvhjertede forsøg til overs for de marginale fænomener, der ikke restløst blev opædt af logiciteten.

Heldigvis rakte logiciteten imidlertid et godt stykke ind i subjektet, og så vidt var det muligt at gå frem på objektiv-deduktiv vis. Fra kapitalanalysen kunne man som skitseret af Marx langthen ‘udlede’ de nødvendige illusioner, som kapital-lønarbejdemodsætningens vigtigste agenter handlede ud fra. ‘Kapitalens bevidsthedsformer’ hed denne disciplin, som havde meget tilfælles med Lukács teori om ‘reifikationen’. Med kapitalens bevidsthedsformer kunne man komme nogen vej frem i litteraturen, og Lukács’ litteraturanalyser udlagde nogle åndsbeslægtede spor. Men det frembød en naturlig metodisk vanskelighed for litteraterne at finde stofligt velegnede objektivistiske systemer, som var kompatible med de idehistoriske teoretikers kapitallogik. Det førte til to strategier. Den ene gik ud på at følge markedslogikkens underlæggen sig litteraturen. Forfatteren som markedsproducent, det litterære marked og endelig hjælpebegrebet om ‘den litterære institution’ blev objektivistiske indfaldsporter til det litterære felt, lykkeligt fri for subjektivt filigran. Den anden opkastede som emne ideologierne og genrerne brede stræk gennem historien, i forhold til hvilke de enkelte subjekter var næsten lige så små som i forhold til den processerende bytteværdi.

Litteraturanalyse ud fra disse objektive koncepter førte ikke frem til konkret tekstanalyse, der jo retter sig mod den subjektoprundne og subjektivt særegne tekst. Den tekstanalytiske færdighed gik derfor noget i forfald. Da den kapitallogisk prægede tilgang i slutningen af 1970’erne ind-

gik i det forskningsprojekt, som førte frem til udgivelsen af *Dansk litteraturhistorie*, valgte den sig da karakteristisk nok ind i en periode, der lå før den moderne borgerlige subjektivitet, d.v.s. før romantikken. Klassicismens og barokkens litteratur, hvor imitatio-æstetikken endnu er virksom, indebærer en naturlig fokusering på institutionerne – både sociale, kirkelige og litterære – og på genremønstre og metriske systemer, kort sagt på de overindividuelle, 'objektive' strukturer. Hvad der derefter kunne være af subjektive 'rester' i teksten blev om nødvendigt opfanget med greb tilbage til teknikker fra nykritikken, der med sin forestilling om teksten som 'objektivt korrelat' tilmed bød på åndsbeslægtede tendenser.

Den københavnske litteraturvidenskab faldt ikke rigtig til rette i en forestilling om, at teori og analyse kunne 'ordnes' ad objektiv vej. Ganske vist havde den med sin baggrund i strukturalismen også en tydelig retning mod objektivisering. »Objektivisering af teksten« hed en vigtig procedure i en analyse efter A.-J. Greimas' teori. Men der fandtes en mærkbar forskel, som fulgte med. Strukturalismen i den danske litterære udgave forestillede sig som regel mangeartede strukturer. Selv om de litterært rettede analyseoperationer og begreber på et vist niveau kunne være ensartede, var betydningskonstellationen, som de trak frem i den enkelte tekst, altid specifik. At den befandt sig inden for et større, generelt sprogsystem udelukkede nemlig ikke, at den enkelte tekst også i sine immanente paradigmer havde sit særpræg. Propps inventar med de 31 funktioner måtte nærmest anses for et specialtilfælde givet af det pågældende tekstkorpus' – folk-eventyrets – velkendte mønsterfasthed og anonyme genretvang.

Man kunne sagtens have forestillet sig, at den litterære strukturalisme efter Propps eksempel ville have søgt mod genrestudier og overindividuelle struktursammenhæng. Men selv om det lå for som en mulighed, man var bevidst om, blev den interessant nok aldrig taget op. Lige så lidt som i den franske 1960'erstrukturalisme gik tankeretningen mod en hyldest til individualiteten. Men samtidig med at man havde et klart ønske om at få nedskåret fagets traditionelle dyrkelse af den store personlighed til et niveau, der passede til den moderne horisont, var sensibiliteten intetsteds mere fintmærkende end netop over for det personlige. Tilsyneladende paradoksalt, men kun tilsyneladende: som allerede Balzac beskrev og Georg Simmel senere indkredsede i teoretiske termer, er det i metropolen en objektiv tendens, at det er subjektiviteten, der skal sælges og kendes. Underkastelsen under institutionerne og de anonyme lovmæssig-

heder har i sig selv ingen dragning som erkendelsesobjekt; de kalder snarere på indsigt i det, der skal spilles imod.

I hvert fald var anlægget i København ikke til, at tanken om en benhård, nuklear lovmæssighed – kapitallogiciteten – i længden kunne fæste lid. Og heller ikke til forestillingen om, at alt kunne udledes ad objektiv vej. Den subjektive faktor nåede aldrig ud i kulissen, men kom hurtigt ind igen i psykoanalysens medium. I tanketype var Marx' afdækning af de socialt ubevidste mekanismer og Freuds af det psykisk ubevidste meget beslægtede. Især på et abstrakt niveau kunne de udmærket sammentænkes, som det da også var forsøgt i mellemkrigstidens freudo-marxisme, i Frankfurterskolen og hos dens moderne efterfølgere.

Den første lange tid var der ganske vist ingen tvivl om økonomiens og det sociales primat: Marx' teori om basis var intakt. Men snart viste den marxiske standardtilgang sig at kræve betydelige specifikationer. Kapital-lønarbejde-kategorien passede ikke slet og ret på et agrart og relativt tilbagestående samfund som det danske, hverken i dette eller forrige århundrede. Og det var også forholdsvis indlysende, at hverken kapitalen eller lønarbejderne havde skrevet ret meget af den litteratur, der lå for. Enkelte drog heraf den hurtige konklusion kun at beskæftige sig med rigtig 'arbejderlitteratur'. Men hvis ikke man var tiltrukket af denne smutvej uden om problemet, måtte man forlade 1850'ernes marxiske London-horisont – set gennem tysk-filosofiske briller – og finde ud af, hvordan de skiftende klassesituationer i andre samfund og til forskellige tider havde stillet sig. Heraf udsprang ret detaljerede økonomihistoriske studier, hvis litteraturrelaterede tanker cirklede sig ind omkring bevidsthedsdannelsen i småborgerskabets socialsituation – idet forfatterens økonomiske stilling tit var parallel hermed – og konkluderede i begrebet om 'mellemlagene' som det sociale sted, litteraturen i de fleste tilfælde udsprang.

Hermed havde man bevæget sig et godt stykke uden for Marx-ortodoksien. Det førte naturligt til sammenstød med de mere skrifttro litteraturmarxister. Flere af de første møder i *Projekt Dansk litteraturhistorie* var således skueplads for intense, daglange diskussioner om, hvorvidt man overhovedet kunne tale begrebsligt om småborgerskabet i strikt marxisk forstand. At tale om mellemlag var naturligvis helt udelukket: det fandtes ikke som kategori i økonomiteorien og var følgelig utænkeligt i en analyse på marxisk grundlag, hed det fra den ene side. Fra den anden side argumenterede man, at der dog måtte tages hensyn til den foreliggende virkelighed og til historiens f.eks. danske og litterære krinkelkroge, selv om de

eventuelt ikke var forudset i økonomiteorien. Kontroversen blev ikke løst teoretisk, men efterfulgtes af nogle udmeldelser. Imidlertid var det jo en litteraturhistorie, der skulle skrives, ikke grundrids til en økonomiteori. Derfor blev det praktiske kompromis i det lange løb, at de, der ikke kunne undvære mellemlagsbegrebet, stiltiende fik lov til at bruge det.

Denne diskussion var et konkret udslag af den dybereliggende divergens: den forskellige interesse for det subjektive og objektive. Interessen for det specifikke både i social og psykologisk henseende førte gradvis til, at de såkaldt objektive modsætninger mellem kapital og lønarbejde, kapitalens bevidsthedsformer o.s.v. fortonede sig som relevante udgangspunkter. Selv i de mest socialt orienterede og realistisk aspirerende romaner fra højkapitalismens epoke tegnede samfundets 'objektive' grundmodsatninger sig kun som del- eller randfænomener i problematikken. Den metodiske ekspansion skete i andre retninger.

Den psykoanalytiske tilgang blev historisk præciseret og varieret, socialiseringsmæssige, familiehistoriske og mentalitetshistoriske konstruktioner blev bygget ind i beskrivelsen for at gøre den fintmasket forklarende. Offentlighedens, det litterære markedes og institutionernes betydning forekom altid relevant. Men så snart de ændrede sig fra at være generelle systemer, hvorfra man begrebsmæssigt kunne 'udlede' sine analyser, til at blive variable konstellationer, der måtte studeres i historiske detaljer, blev det mere kompliceret og arbejdskrævende. Da gradvis også genre- og fremstillingstekniske ændringer i den litterære udvikling kom ind i billedet, endte man i en højakademisk, historisk disciplin med vidtgående analytiske ambitioner og med ubeskedne krav til dens udøvere om at kunne holde sammen på dels store stofmængder, dels komplekst i hinanden indlejrede forklarings teorier. Emnet var subjektet, men fremgangsmåden var videnskabelig, objektivistisk; nypositivistisk kunne det forekomme. Den slags hørte jo ingen steder hjemme. I hvert fald ikke i den danske litteraturvidenskab.

Dertil var der mange årsager. Den marxistiske inspirations utopisk-romantiske løfter om forsoning af det menneskelige livs modsætninger var udvisket som et fjernt minde i denne komplekst socialhistoriske litteraturanalyse. Selv radikale samfundsændringer af ejendomsforhold m.v. kunne man med historiens viden på ryggen ikke fæste den store lid til, helt bortset fra om problemstillingen overhovedet var relevant for den litterære analyse. Revolutionsforestillingerne var afgået ved en stille død midt i 1970'erne. Og Marx' analyse af kapitalismen kunne i bedste fald tillægges

en gyldighed bundet til det 19. århundrede, om overhovedet nogen. I den forstand var det rigtigt, som marxologerne tidligt påpegede, at den socialhistoriske litteraturvidenskab førte et umarxistisk sted hen. Kort sagt, marxismens forsoningsattraktioner og defaitistisk nydelsesfulde deduktioner var forsvundet; tilbage stod kun det akademiske arbejde frem mod nogle konklusioner, som ikke umiddelbart var på forhånd givne, og som måske slet ikke ville vise sig at være specielt balsamiske. Følelsen af erkendelse og følelsen af tilnærmelsesvis at have udtømt et analyseemne var den eneste tilfredsstillelse. Det var en fattig tiltrækning, sådan som forholdene lå.

I mellemtiden var nemlig den universitære karrierebane lukket af. Vidtgående videnskabelige krav kan kun formidles til efterfølgende studenterårgange i et gammeldags autoritært studiesystem, som ikke mere eksisterer, eller i et system, hvor der forud vinker rimeligt komfortable forskerstillinger som belønning for sliddet. Stillingerne forsvandt fra horisonten, lønningerne faldt. Hvis man alligevel skulle tjene til føden på et reklamebureau eller i et mejeriselskabs dataafdeling, sådan som det i starten af 1980'erne jævnligt blev aktuelt for nyuddannede litteraturkandidater, hvem gad så tænke sig en hovedpine til for få et urværk af social-, psyko- og teksthistoriske forklaringer til at passe på et stykke realistisk romanlitteratur? Ingen ved deres fornufts fulde brug. Så konsekvent konkluderede de færreste, for man kunne ikke med sikkerhed vide, om konjunkturerne vendte, og åbninger viste sig, med de nu halvgamle socialhistorikere som dørvogtere. Derfor kom det kun til halvkvalte oprør inden for murene. De 'unge' nøjedes med gradvis at vende sig i andre faglige retninger: Lacan, semiotik, fænomenologi og andre ikke så objektivistiske tilgange til det subjektive.

Uden for murene gik det mere bramfrit til, for her var det de 'fri' litterater, der førte ordet, skønt flere af dem havde deres andet ben plantet på universitetet. Det var rigtigt, da de københavnske avis anmeldere i 1984 triumferende forkyndte, at *Dansk litteraturhistorie* kom for sent, at den fra udgivelsen stod som et monument over en passeret periode i litteraturforskningen herhjemme. Ganske vist var det i de fleste tilfælde en ældre litteratgeneration, der med slet skjult skadefryd fældede dommen. Men skønt den udsprang af disse anmelderes egen animositet mod den højakademiske marxisme og socialhistorie, der i 1970'erne havde sat sig på en god del af det universitære flæsk, faldt dommen nøje sammen med, hvad også de yngre følte. Den var derfor inappellabel. At der så i anmeldernes

omstyrning af monumentet indgik en række andre drivkræfter, gør det kun til en »overdetermineret« historisk hændelse som alle andre: det var de 'journalistiske' litteraturkritikers hævn over de 'videnskabelige', hovedstadspresselitteraternes udhængning af en 'tung' litteraturstrategi med kraftigt provinsislæt, de kreativt orienteredes modvilje mod de analytisk orienterede, de livsbekræftende over for de formørkede munkemarxister foruden et virvar af mere personlige *bad feelings*. Kort sagt et højst interessant fænomen.

FRA ANALYSER TIL LÆSNINGER

SPILDT, KUNNE det opleves, var mange års opmærksomhed på et projekt, der ville overbevise, men som glemte, at litteraturvidenskaben i mellemtiden var blevet et felt uden alment accepterede spilleregler. Da nykritikken i 1960'ernes midte, strukturalismen i 1960'ernes slutning og endelig de tidlige 1970'eres marxistiske gennembrud i deres samlede virkning havde gjort den positivistisk farvede litteraturhistorie til et nichefænomen, var der reelt etableret en teori- og metodepluralisme, som ikke blev indrammet af mere fælles normer eller kriterier, end hvad der i en diffus form lå i selve universitetsinstitutionen. I litteraturvidenskaben kunne man ikke længere bevise eller sandsynliggøre noget over for nogen, skønt denne videnskabsteoretiske problemstilling endnu i strukturalismen blev debatteret seriøst. Fra 1970'erne lod ingen sig længere overbevise, hvis ikke retorikken, lysten og interessen ved et lykkeligt sammenfald hændte sig at trække på samme hammel. Den sejrende pluralisme, der institutionelt havde været med til at muliggøre marxismens og den socialhistoriske litteraturforskningens etablering, blev i næste fase, hvor den nu etablerede forskning ønskede at fundere sig videnskabeligt, dens største fjende. Blandt de mange angreb på den socialhistoriske litteraturvidenskab, som dens fagpolitiske modstandere i 1970'erne og dens yngre kritikere i 1980'erne rettede, forsøgte de færreste overhovedet at anfægte analysernes 'rigtighed'. Dels krævede det mere arbejde, end man ville investere. Dels var det heller ikke nødvendigt. Som den faglige debat formede sig, kunne man angribe i øst, når der blev råbt i vest, eller også kunne man blot anfægte præmisserne og skitsere nogle andre, hvilket ofte viste sig som få minutters sag for den behændige, der var i stand til lytte til tendensen. I et diskursivt åbent rum uden mange normer og orienteringspunk-

ter bliver sproget nemt monologt; det siger ikke den målrettede imod, i hvert fald ikke så højt, at han selv hører det.

1980'ernes »Zeitwende« i dansk litteraturforskning blev således en nyttig påmindelse om den rationelle argumentations store begrænsninger i et pluralistisk fagligt felt under stadig forandring. Kontrasten mellem den form for videnskabelig diskurs, som 1970'ernes litteraturforskning bestræbte sig på, og stilen hos en i 1980'erne vellæst og toneangivende kritiker som Paul de Man er i den henseende slående. Det er blevet nævnt, hvorledes dekonstruktionens tilsyneladende antiautoritære budskab hos de Man bliver udtalt med en »total autoritet« uden muligheder for modsigelse eller skeptisk kontrol af sammenkædningerne i tankerækken.⁷ Og det er langthen rigtigt. De Man argumenterer ikke, hvor han ikke er sikker vinder, og han underkaster sig kun på en meget liberal måde behovet for noget så inferiørt som at dokumentere sine tolkninger. I 1970'ernes litteraturvidenskabelige stil førte netop dokumentationsbestræbelsen til, at analysen af en enkelt tekst nemt kom til at fylde hundrede sider eller mere. I den stil, som en de Man kom til at repræsentere, nøjedes man derimod som regel med at udsige, konstatere. Læseren kunne så efter gemyt selv finde ud af, hvorvidt det udsagte var indlysende kendsgerninger, dristige fortolkninger eller tendentiøse fejllæsninger. Men det blev trendy blot at tage det for 'face value', også selv om det eventuelt åbenlyst stred mod andet, man accepterede som gyldigt. Det gammelvidenskabelige spil om analysen – den eneste rigtige og udtømmende – sluttede.

Selv om dekonstruktionen i de Mans skikkelse advokerede 'uafgørligheden' som det centrale, den ville demonstrere, og ikke tematiserede pluralismen eller med sin autoritetssøgende forkærlighed for en angivelig »rigor« heller ønskede at gøre indrømmelser til den, så indeholdt det begreb om 'læsning', som kom til at erstatte forestillingen om analyse af teksten, implicite en pluralisme og de facto en relativisme i opfattelsen af betydning. Selv om det i stedet blev den såkaldte receptionsæstetiks og den amerikanske reader-response-teoris bidrag til det generelle stilskifte i teoretiske termer at formulere denne relativisme, så var det i praksis en tilsvarende forståelse, der nu generelt gjorde sig gældende. En 'læsning' var næsten nødvendigvis én blandt flere mulige, og dens værdi var ikke dens rigtighed i mere universel forstand, mens dens 'styrke' i en situation.

Dette træk var igen forbundet med ændringer i tekstens status. For nykritikken var der ingen tvivl om tekstens – og for den sags skyld virkelighedens – eksistens. Den var tilmed det objektive korrelat mellem de acci-

dentielle subjekter involveret i digtet. Heller ikke for strukturalismen herskede der tvivl om tekstens og betydningens objektive karakter. Men med Derrida begyndte i slutningen af 1960'erne problematiseringen af de sprogopfattelser, der var impliceret i en sådan forestilling om betydning. Derefter fik marxismens opmærksomhed over for interesserne og værdierne i og omkring teksten den olympiske objektivisme til at forrykke sig. Senere bidrog – især i den danske sammenhængs socialhistorisk orienterede litteraturtænkning – bevidstheden om betydningens historisk relative karakter til at gøre tekstproblemet langt mere komplekst, skønt betydningerne her stadig kunne fastholdes som principielt analyserbare: det var en bestemmelig variabilitet, man stod overfor, bl.a. fordi man havde et sociologisk og historisk fundament at stå på. Set i det større perspektiv for nægtedes forestillingen herom med stigende energi i de tidlige 1970'eres franske tænkning – igen med Derrida som den centrale figur – for endegyldigt og udtrykkeligt at blive gravlagt i receptionsæstetikens amerikanske udformning, da denne af Stanley Fish blev rykket ud til sin yderste konsekvens: betydningen er helt subjekt- og/eller kontekstbestemt, den produceres alene i læsningen.⁸

Man kan anstille forskellige overvejelser over dette skift i opfattelsen af tekstens status. Jeg tror ikke mindst, at det på et meget generelt plan var indflydelsen fra ekspansionen i det generelle kunst- og litteraturkonsum, der slog ind i den akademiske branche. Efter 1960'ernes politisk og økonomisk stimulerede demokratisering af adgangen til de finkulturelle goder, blev det gradvis vanskeligere og urimeligere at forlange selv på et ideelt plan, at f.eks. en moderne museumsgæst skulle have studeret renæssancens kunst- og socialhistorie, før hun stillede sig oplevende hen foran en Rembrandt, og dadaismens manifeste og historien om *The 1913 New York Armory Show*, før hun i samme runde gik videre til Duchamps *Nude Descending a Staircase*. På lignende vis i litteraturen, der fra Homer til Hammett for nye læsere i stigende grad kom til at stå som et kolossalt lager af åbne betydere disponibelt for lysthavende oplevere. Det blev en naturlig ret at forlange, at betydningstillæggelsen, oplevelsen, foregik på *deres* subjektive præmisser, ikke efter et alment mønster indlært og sanktioneret af en fortolkningsinstitution. Som sådan havde gymnasiet og universitetet indtil da fungeret, og finkulturen var langthen forbeholdt et publikum med baggrund her. Indefra kom disse institutioner og deres virkemåde i skred alene grundet den voldsomme ekspansion, de i løbet af få år oplevede; udefra voksede informations- og oplevelsestilbudet med

mindst samme styrke. 'Objektive' referencerammer af typen 'almen dannelse' blev en sjælden vare.

Denne proces kunne ikke undgå på et tidspunkt at slå ind i litteraturfaget og føre ændringer med sig. Hvis ikke inertien eksisterede, og hvis situationen var hypotetisk skarpskåren, ville også et professionsproblem på længere sigt have være synligt. Ud fra den tankegang, at alle læsninger i et fuldt demokratiseret og forbrugerstyret system principielt kan anskues som ligeværdige, ville man godt kunne stille spørgsmålstegn ved opretholdelsen af de lange akademiske uddannelsesforløb. En kreativ læser, der vælger at fortolke *Paradise Lost* som en tekst om velfærdsstatens sammenbrud og socialdemokratiets krise, har ud fra et konsekvent læserorienteret synspunkt lige så meget »ret« som en fagmand, der har brugt mange år på at opbygge sin mere eller mindre veldokumenterede historiske tolkning omkring de religiøse verdensbilleder i det 17. århundrede. Set i en social sammenhæng ville det være en tolknings underholdningsværdi, dens fascinationskraft i forhold til det aktuelle publikums smag, som ville gøre den mere værd end en anden tolkning. Og ikke meget taler for, at de lange akademiske studier i den henseende er et fortrin for fortolkeren.

Så selvophævende kunne en professionel i faget naturligvis vanskeligt få sig selv til at konkludere. Men den igangsatte kunst- og kulturudviklings underliggende logik pegede i sin tendens i den retning, og uden at det blev tænkt ind i sådanne rammer, var det antagelig forandringer i disse forhold, som i løbet af 1970'erne for mange efterhånden fik receptionsæstetikken og reader-response-teoriernes betydningsrelativisme til at fremtræde som fornuftig. Men i stedet for at føre til selvophævende konklusioner for en kritisk branche, hvis faglighed ikke mere kunne legitimere sig i en dannelsesfunktion over for et bredere publikum, så kunne det se ud, som om branchen nu overtog de mekanismer, som syntes at true den, for ved internt selv at praktisere dem at gøre sig til en del af noget større.

Hvor tolkningsrelativismen for de almindelige kulturforbrugere blot sikrede dem ret til uden underlegenhedsfølelser at nære deres egne fritidsopfattelser i et fredeligt og konfliktløst forhold til andre, så førte den samme relativisme i de professionelle institutioner derimod til opkomsten af en intern agon. Hvor man tidligere havde defineret sig i forhold til en videnskabelig sandhed på den ene side, et oplysnings- og fremskridtsideal på den anden side, begyndte man i stigende at definere sig i en intern kollegial konkurrencerelation. I samme periode, som den konsekvente læs-

ningsrelativisme af Stanley Fish blev tænkt teoretisk til ende, voksede der i den analytiske praksis en karakteristisk retorik frem, som både afbødede relativismens professionsskadelige konsekvenser og leverede en retorisk afløser til de forældede forestillinger om sandhed, rigtighed etc. Hvor Fish selv tenderede til at anslå en glad tone af »anything goes«, begyndte mange dekonstruktive kritikere som svar på det samme grundvilkår hyppigere og hyppigere – som eksempelvis Harold Bloom – at tale om »stærke« læsninger over for »svage« læsninger.

Et oplysende konkret eksempel på en sådan konkurrencebevidst læsning, der stillede sig i polemisk opposition til en ældre analyses naive sandheds- og oplysningsforestilling, var Shoshana Felmans »Turning the Screw of Interpretation.«⁹ Hun kritiserede her Angus Wilsons analyse af Henry James' *The Turn of the Screw* for med sin psykoanalytiske 'diagnose' at bringe teksten til tavshed, besejre den, lukke den m.v. 'Lægen', 'diagnosen', 'helbredelsen' marcherede for hundrede år siden frem som en sejrende metaforik, der signalerede moderne videnskabelighed og fremskridt, og selv efter at de mest optimistiske overtoner var dampet af, beholdt disse termer et sæt af positive konnotationer omkring sig. Men i den ny diskurs, som litteraturvidenskaben slog an, blev de i stedet udtryk for dogmatisk indsnævrehed og forældede forestillinger om entydighed, om den endegyldige analyses mulighed o.s.v. Wilsons psykoanalytiske diagnose promenerede som en stærk, afslørende analyse, men var faktisk en svag analyse, der ikke engang kom på højde med teksten eget refleksionsniveau. Sådan lød Felmans besked.

Shoshana Felman præsenterede emblematiske den type af argumentation, hvormed de poststrukturelle, dekonstruktive læsninger normalt tog fat på at udmanøvrere deres forgængere: idet de henviste til teksten, hævdede de, at denne indeholdt sin egen metarefleksion og derfor faktisk var 'klogere' og mere reflekteret end den diagnostiske analyse. I eksemplet med James-teksten foregik argumentationen ved en karakteristisk analogisering eller parallelslutning. Teksten tematiserer den detektiviske jagt på den kriminelle seksualitet og lader det 'skyldige' barn dø, idet det bliver tvunget til at 'tilstå'. På samme vis – hed det så – farer Wilson analytisk frem mod teksten og fravrister den en 'tilståelse' i en proces af en art som den, teksten selv giver en kritisk, underfundig skildring af. Således er teksten klogere end sin naivt oplysningsivrige analytiker.

Felmans 'læsning' med dens karakteristiske greb var bestikkende. Men den argumenterede egentlig ikke for sin grundlæggende antagelse, at tek-

sten slet ikke handler om børn og guvernanter, men om analytisk adfærd. Og den diskuterede heller ikke den i givet fald interessante detalje, at guvernantens detektivisk afslørende analyseholdning i måske endnu højere grad udøves på det niveau i teksten, hvorfra guvernanten anskues. For så vidt kunne man mene, at teksten dementerer, at det i nogen enkel forstand er den analytiske symptomallæsning som sådan, der er problemet, skønt den kommer til at stå i et tankevækkende dobbeltlys. Med James i hånd kunne man roligt sige til Felman, som hun siger til Wilson: »it was not so simple as that.«¹⁰

Felmans læsning vred sig med selvfølgelighed og elegance uden om de 'enfoldige' historisk farvede spørgsmål, man tidligere ville have stillet, f.eks. om teksten ikke kunne tænkes at kaste sit kritiske blik på en victoriansk opfattelse af barnet og af den barnlige seksualitet – Freuds interessefelt i de samme år. Til gengæld var Felmans 'læsning' ikke beskyttet mod selv at blive gjort til genstand for den teknik, hvormed hun udmanøvrerede Wilson. Den retorik, den lægger sig ind i, minder nemlig om det, der sker i folkesagnet om fuglekongen: ørnen flyver højere end de andre fugle, men på ryggen sidder den lille fuglekonge. Når ørnen ikke kan komme højere, vil fuglekongen altid kunne sætte af fra den og hæve sig en kende til og således gøre sig fortjent til sit navn. Uanset hvor mange lag en eventuel analyse kan finde frem til, så vil en dekonstruktiv læsning altid kunne indlæse endnu et yderligere refleksionsniveau, hvorved den med teksten i hånd kan stille sig frem som 'stærkere'.

Denne figur opstod ikke kun i de dekonstruktive læsningers bestræbelser på at demtere traditionelle analyser. Det var generelt en gængs adfærd internt blandt dekonstruktionens åndelige fædre. Lacan transcenderede i sin Poe-læsning almindelige analysers todimensionale tankegang og anlagde sin triadiske model.¹¹ Derrida kritiserede i sin Poe-læsning Lacan og hævder i stedet for triaden en læsning i fire dimensioner.¹² Og endelig lagde Barbara Johnson sig ovenpå og gør opmærksom på, hvorledes enhver refleksion over teksten altid vil kunne transcenderes: fra Derridas fire kan man fortsætte med fem, seks o.s.v.¹³ Begyndelsen til en lignende lagkage kunne ses i de dekonstruktive Rousseau-læsninger. Derrida læste Rousseau og negerede alle tidligere analyser, hvorefter de Man kom til hævde, at der lige var endnu et lag, som Derrida ikke havde set.¹⁴ Og på et tidspunkt, hvis respekten tillader det og traditionen fortsætter, vil de Man også kunne tænkes at blive transcenderet af endnu en metareflekterende læsning. Den generaliserede adfærd, der begyndte at at tegne sig,

da 'analysen' som tilgang kom på retur, signalerede således klart nok de mange 'læsningers' pluralistiske mangfoldighed. Men heldigt for professionens selvrespekt og overlevelse viste det sig, at nogle læsninger stadig var 'stærkere' end andre.

Denne retorik har imidlertid også en anden betydning. Den fortæller, hvordan en tidligere forestilling om objektive standarder og sandhedskriterier blev afløst af konkurrencerelationen som den relevante målestok: min læsning er ikke sandere end din – for ingen er 'sande' – men den er 'stærkere'. Sådan siger man ganske vist ikke altid direkte, undtagen i relation til afdøde. For i bevidstheden om al tings relativisme og magtrelationernes stadige foranderlighed kom der endelig også en ny høflighed til. I stedet for at træde frem på gammeldags mandjævningsfacon begyndte man at skjule aggressiviteten ved gennem en antropomorfisme at skyde sig ind under teksten: det var i den opkommende litteraturkritiske retoriks formulering altid *teksten*, som var mere reflekteret end den traditionelle analytiker, *den*, der indeholdt flere lag end han gjorde, var mere skarpsindig o.s.v. Interessant nok opstod forkærligheden for denne retoriske sløring af analytikernes indbyrdes konkurrence samtidig med eller til trods for, at ikke kun reader-response-kritikken, men også dekonstruktionen lagde vægt på at fremhæve læsningen som en handling, en (de)konstruktion af betydning, ikke en analyses afdækning af tekstens objektive immanens; en »act«, ikke en »fact«, som de Man formulerede det.

Man kunne af dekonstruktive formuleringer ofte få det indtryk, at det langthen var de traditionelle analysers *holdning* til teksten, der blev kilden til deres fejlagtighed. De 'lukker' teksten, de 'binder' i stedet for at frigøre tekstens betydningspotentiale, de bringer teksten til tavshed. Eller som det også kunne siges med en mere ajourført metafor: de »formatterer« teksten, så den bliver indstillet til at svare på de spørgsmål, som analysen er programmeret til at rejse.¹⁵

Kritikken mod de analytiske strategier, der søgte efter sandheder, gik hånd i hånd med en klar benægtelse af de eksterne relationer, som teksterne havde i kraft af deres forbindelse til en forfatter. Der var her en sammenhæng mellem de to kritikpunkter, for så vidt som den analytiske sandhedsforordning ofte refererede til netop den teksteksterne faktualitet som et sted, hvor gyldigheden kunne måles. Mens det i 1970'ernes socialhistoriske og Freud-inspirerede analyser lå i forståelsen og i praksis, at tekster var frembragt af mennesker, og at de bibeholdt en relation hertil, som kunne være kompleks, men som ikke var accidentiel, så blev det et

essentielt forehavende for 1980'ernes opkommende konsensus at overskære enhver forbindelse af denne art.¹⁶ Herved lagde man sig i forlængelse både af nykritikkens antitetiske holdning til tidligere tiders biografisme, af 1960'er-teserne om 'forfatterens død' og af strukturalismens teoretisk begrundede uinteresserehed i betydningernes subjektive ophavs personer. Men ved som det nye at kombinere sig med en insisteren på tekstens uophørlige undergravning af enhver mening førte den dekonstruktive anti-subjektive tekstopfattelse en ikke før hørt desperation ind i opfattelsen af dette forhold. Der er i litteraturkritikken en lang tradition for at applicere sine synspunkter på teksttyper, der syntes at bekræfte teorierne. I modsætning hertil spændte de dekonstruktive læsninger af bl.a. tekster, der åbenlyst syntes at pege i en historisk-realistisk – måske direkte biografisk – retning, antisubjektivismen og antirealismen op til et næsten provokatorisk højdepunkt.

Men når en tekst fuld af historiske og subjektive problemstillinger demonstrativt og udelukkende læses og angiveligt bør læses som tekstligt ophævende sin egen mening, kan det ufrivilligt rejse modsatrettede spørgsmål, der går ud over de intenderede teoretiske pointer. Det kunne således være et fristende tankeeksperiment at dreje synsvinklen omkring og mod en dekonstruktiv teoritekst rette det kritisk antagonistiske blik, som dekonstruktionen selv retter mod eksempelvis litterære tekster, der umiddelbart lægger op til alt andet end dekonstruktion. Hvad vil der f.eks. vise sig, hvis man i en lignende kritisk ånd ser på en teoretisk tekst for at undersøge det forhold mellem teksten og dens ophavsmand, som det netop er teoriens ærinde at benægte?

DE MAN, SPROGET OG DEN EMPIRISKE VERDEN

ET AF de Mans i denne sammenhæng mest interessante essays er »The Rhetoric of Temporality.« Essayet blev oprindeligt publiceret i 1969, men indgik ikke i den første udgave af de Mans essaysamling *Blindness and Insight* fra 1971, først i andenudgaven fra 1983.

Essayet handler indledningsvis om modsætningen mellem symbol og allegori både som tema i romantikkens litteratur og siden som tema for litteraturforskningen. De Mans ærinde er at polemisere mod den litteraturvidenskabelige tradition – i USA M.H. Abrams, Earl Wassermann og W.K. Wimsatt – der opfatter romantikken som frembringeren af symbo-

let, og som henfører allegorien til 1700-tallet som et tørt oplysningsfænomen. Det er en tradition, der kritiserer allegorien »as dryly rational and dogmatic in its reference to a meaning that it does not itself constitute, whereas the symbol is founded on an intimate unity between the image that rises up before the senses and the supersensory totality that the image suggests.«¹⁷ I symbolet ligger forestillingen om sammensmeltning af tegnet og det betegnede, af subjekt og objekt, af sprog og væren, jeget og naturen. Symbolet er synekdotisk, og forskellen mellem symbolet og det absolutte – »the substance« – er kun spatial, ikke tidslig. Symbolet udspringer af en flugt fra tiden, foranderligheden. Allegorien derimod vil altid være tidslig: den refererer til et allerede eksisterende tegn, dens reference ud af sproget bliver sekundær, ligegyldig.

De Man argumenterer nu, at litteraturforskningens opfattelse af det romantiske symbol ikke passer på dens centrale forfatterskaber, på Rousseau, på Hölderlin (analysen uddybes i de Mans senere Hölderlin-essay) og på Wordsworth (uddybet i *Allegories of Reading*), ja ikke engang på Coleridge, der ellers normalt fungerer som reference for den romantiske symbolopfattelse. Symbolet bygger på en nostalgisk længsel efter forsoning, ophævelse af forskel. Men som de Man læser de nævnte forfatterskaber, fortæller de på allegorisk vis om forsoningen som umulighed, som illusion. Og han konkluderer direkte, hvordan det nu ser ud med romantikken: »The dialectical relationship between subject and object is no longer the central statement of romantic thought, but this dialectic is now located entirely in the temporal relationships that exist within a system of allegorical signs.«¹⁸ Symbolet, som han må indrømme desværre kom til at herske i det meste af det 19. århundrede, repræsenterer en undertrykkelse af indsigter fra slutningen af det 18. århundrede og er en defensiv »selvmystifikation,« der forsøger at skjule sand indsigt i tidslighedens vilkår.

Anden del af essayet handler om ironien i romantikken, og intentionen er så parallel, at forskellen mellem allegori og ironi til sidst i essayet er nærvædet at forsvinde. De Man læser Schlegel, Solger og Baudelaire som advokater for den absolutte, grænseløst meningsophævende ironi. Negativt vender han sig mod litteraturhistorikere som Szondi og Starobinski, der forstår ironien hos Schlegel som et middel til forsoning, »a reconciliation between the ideal and the real«, »a reconciliation of the self with the world.«¹⁹ Over for denne fejlagtige – men som de Man siger: »moralisk beundringsværdige« – ironiforståelse ser han ironien som en flytning ind i sproget: »The ironic language splits the subject into an empirical self

that exists in a state of inauthenticity and a self that exists only in the form of a language that asserts the knowledge of this inauthenticity.«²⁰ Og når først det ironiske subjekt er blevet etableret i sproget, skrider relative-ringsprocessen uden at kunne standse: »vertige de l'hyberbole,« siger han med Baudelaire. Ligesom allegorien løsner ironien tegnet fra »meningen« og trækker det ind i sin uendelige sproglige spiralbevægelse. De to figurer er forbundet »in their common demystification of an organic world postulated in a symbolic mode of analogical correspondences or in a mimetic mode of representation in which fiction and reality could coincide.«²¹

Han ser altså en kontinuitet mellem det romantiske symbol og realismen i resten af det 19. århundrede: de bygger begge illusorisk på en sammensmeltning af sprog og virkelighed og, hermed forbundet, et empirisk jeg, »engaged in the world.«²² Så snart jeget sætter sine ben ude i verden, bliver det imidlertid straks ramt af blindhed. Kun ironikeren og allegorikeren hviler i en »fully de-mystified« bevidsthed. Og det gør de kun, »when they remain within the realm of their respective languages.« Men de »are totally vulnerable to renewed blindness as soon as they leave it for the empirical world.«

Litteraturhistorisk set forekommer de Mans opfattelse af symbolet og allegorien mere holdbar end hans opfattelse af ironien. Det er i hvert fald sikkert, at han i sin ironilæsning er skruppelløst selektiv over for de pågældende forfattere.²³ Alt hvad der ikke passer i den intenderede fortolkning, bliver forbigået uden et ord, herunder naturligvis også disse ironikeres historiske kontekst. Men som man kan læse i de Mans tekst, er det alligevel langt fra »kun« litteratur, det handler om. Terry Eagleton har trukket en forbindelse til Nietzsche og tolker i forlængelse heraf de Man som energisk politisk qvietist: enhver politisk handling er nødvendigvis blind.²³ Frank Lentricchia sætter essayet i relation til eksistentialismen, fænomenologien og Sartre. Som de har de Man forestillingen om »a primal divorce of consciousness and nature,« og som de ser han nu »any urge toward reconciliation« som naiv og sentimental. Impliceret heri ligger imidlertid, mener Lentricchia, et »Edenic view« som »a forbidden ideal which is very nearly impossible to resist.«²⁵

Det kan være rigtigt at læse de Mans meget energiske undsigelse af enhver romantisk forsoningsforestilling som udtryk for, at han værger sig mod en stadig fristelse. Men ville det ikke være lige så nærliggende at læse denne diskurs om tidsligheden tidsligt, d.v.s. som en indre dialog med en fortid, der måske har virket lige så stærkt, som hans bekendtskab med Sar-

tres og andres filosofier? Hvad han besværges i denne tekst, var måske ikke aktuelle fristelser, men noget, som tidligere fristede over evne, endda i en fatal kontekst.

Det blev i 1987 tilfældigt opdaget, at den på det tidspunkt berømte litteraturteoretiker Paul de Man som ung under krigen i ca. halvandet år havde arbejdet som litteraturskribent ved det belgiske kollaborationsblad *Le Soir*.²⁶ Han skrev heri litteratur- og kulturstof, som uden unødigt vaklen honorerede, hvad konteksten forventede, og som hyppigt deltog aktivt i den ønskede nationalsocialistiske tendens: at tolke kulturproblematikken »into the myth of an organic totality,«²⁷ for nu at bruge de Mans egen formulering af, hvad det er, ironien og allegorien beskytter så godt imod. Blandt hans mange bidrag finder man f.eks. overvejelser over den franske 'intellektualistiske' mentalitets dårlige historiske fremtidsudsigter i forhold til de sejrende, nationalt 'organiske' germanske kulturer, og om, at der ikke ville være noget at beklage på den europæiske litteraturs vegne, hvis jøderne blev deporteret og isoleret i en oversøisk koloni. Her sigtedes tydeligt til Madagascarløsningen på det europæiske »jødeproblem«, som der også før krigen blev arbejdet på, bl.a. af onklen Hendrik de Man. Selv syntes Paul de Man på dette tidspunkt i sit liv at have forestillet sig en fremtid med en flamsk national kultur inden for rammerne af et storgermansk kulturrum; det kunne se ud, som om det var denne fremtid han opportunistisk prøvede at justere sig til, ud over hvad der kan have været af brødovertvejelser i hans aktive tagen parti.

De Mans mere eller mindre helhjertede deltagelse i dette projekt, hvor han med sit 'empiriske jeg' tilsyneladende lod sig blive »engaged in the world,« drages ikke frem for at bære ved til en politisk-moralsk forargelse. Men fænomenet er interessant i flere henseender. Det må således anses for i hvert fald en tankevækkende detalje, at dekonstruktionens teori om meningens selvophæven og betydningens uafgørlighed blev formuleret af en teoretiker, hvis tidligere pro-nazistiske tilkendegivelser i deres historiske kontekst unddrog sig enhver betydningstvív. Og det er ligeledes tankevækkende, at hævdelser af den fraværende eller kun tilfældige relation mellem en tekst og dens ophavsmand med særlig styrke blev ført frem netop af en teoretiker, der kunne siges at have en næsten eksistentiel interesse i, at det forholdt sig sådan. Hvis tekster mere eller mindre 'skriver sig selv', og hvis budskaber ligeledes er selvdementerende, er der naturligvis intet personligt odiøst i at deltage med sin pen i nazistiske, stalinistiske eller andre kampagner, hvori der opfordres til etniske deportationer, po-

litisk-kulturelle udrensninger el. lign. De Man havde dog givetvis længe sin velbegrundede tvivl om teoriens sociale accept, for så vidt som han indtil sin død åbenlyst ønskede at skjule denne del af sin skribentvirksomhed.

Men med en mærkelig vedholdenhed kredsede han alligevel i sit senere forfatterskab igen og igen om dens problematik. Skjult i noget, der tilsyneladende er en rent litteraturteoretisk kontekst, hævdede han med stigende radikalitet opfattelsen af, at ordene kommer af sig selv og går deres egne vegne uden ophavsmandens forsæt: »the absence of any link between utterance and a referent.«²⁸ I måske litteraturvidenskabens mest besynderlige læsning af en litterær tekst mener han om den unge Rousseau, der ifølge *Confessions* uretmæssigt angav pigen Marion som tyv for selv at slippe for straf, at lyden 'Marion' ikke må opfattes antropomorft, d.v.s. som refererende til personen af dette navn: »Rousseau was making whatever noise happened to come into his head; he was saying nothing at all, least of all someone's name.« Og hele den efterfølgende misère, hvor den uskyldige Marion straffes, skyldes ifølge de Man alene, at omgivelserne foretager en »falsely referential reading« af ytringen. Ved en besynderlig tåbelighed tror de helt fejlagtigt, at ord har nogen referentiel relation, at 'Marion' henviser til den person i huset, der normalt går under dette navn. I virkeligheden er Rousseaus dårlige samvittighed over sit angiveri og den uretfærdige afstraffelse af den uskyldige Marion malplaceret, både han og ytringen er uskyldig – »the statement is innocuous and the error harmless.« Skylden ligger alene hos de omgivelser, som ikke ved, »that language is entirely free with regard to referential meaning and can posit whatever its grammar allows it to say«.

Siden Platons dialog *Kratylos* har det været diskuteret, om forholdet mellem ord og det, de henviser til, er 'naturligt', eller om det er konventionsbåret og for så vidt 'arbitrært'. Ifølge den sidste teori, som i dette århundrede – efter Saussure – har været dominerende, kunne en hest principielt lige så godt kaldes en 'kest' eller en 'vyri'. Denne den generaliserede sociale sprogpraksis – sprogsystemets – primat førte både i den strukturalistiske tradition og i mere spekulative tankebaner til, at »sproget selv« nærmest fik agenskarakter, mens det enkelte sprogspekts bevidste håndtering af sit tungemål svandt ind til det nærmest betydningsløse. I denne form for 'impersonalisme' i opfattelsen af sproget er det sproget, der taler gennem individet, ikke omvendt.

Ingen har dog antagelig før de Man givet disse tanker den ekstreme drejning, der ender i påstandene om, at ikke engang konventionen har nogen evne til at skabe forbindelse mellem tegn og betegnet, og at ord – selv i kontekster, hvor alt tyder på det modsatte – blot flyder frit og herreløst omkring uden at adlyde andre determinationer end grammatikkens og uden at have nogen lokaliserbar betydning eller relation til de personer, der tilfældigt kommer til at producere dem. I følge de Man henviser lyden 'Marion' i scenen hos Rousseau ikke til personen Marion, der står lige ved siden af. Den betyder ingenting. At opfatte det som henvisende vil være en referentiel vildfarelse. At nogen alligevel handler på grundlag af sådanne antagelser, viser blot, hvor vildfarne de er.

Både som generelle teoretiske udsagn om sprogets måde at fungere på og som 'læsning' af det pågældende tekststed hos Rousseau ville de Mans positioner tidligere være blevet forkastet som meningsløse og forvrølede. Men det blev de ikke i 1980'ernes litteraturteoretiske kontekst. De vandt tværtimod stor prominens og fik talrige energiske fortalere, der var villige til at forsvare dem i deres yderste radikalitet og til sidste bloddråbe, selv efter afsløringen af at de var skrevet frem af den samme de Man, som under krigen tjente sit brød som pronazistisk avisskribent.²⁹ Alene denne nyopdukkende sociale accept af noget, der metodisk ville være blevet udelukket som valid litteraturlæsning og samtidig ville være blevet moralsk fordømt, kalder på en tolkning. Og en tolkningsstrategi kunne være forsøgsvis at se på denne meningstomhedens teori, Rousseau-læsningen fører frem til, som i sine formuleringer ladet med netop al den meningsfuldhed, der fornægtes.

Læser man således Rousseau som metafor for de Man og hans famøst fremstammede ord 'Marion' som metafor for de Mans kollaborationstirader om det nazistiske Tysklands høje civilisationsstade, om den jødiske kulturs inferioritet og om den germanske dominans etc. etc., så bliver denne besynderlige Rousseau-fortolkning og dens implicerede teori pludselig dybt meningsfuld. På den sagesløse, afstraffede Marions plads står de ligeledes sagesløse jøder. Alle er uskyldige, inklusive angiveren og hans ord. Skyldige er kun de, der ikke ved, »that language is entirely free with regard to referential meaning and can posit whatever its grammar allows it to say«; altså kun de, der ikke nøjedes med at *skrive* om jødernes inferioritet og det nazistiske Tysklands kulturelle overlegenhed, men begik den referentielle vildfarelse også at dræbe og deportere dem. Lige så fordrejet og besynderlig de Mans tankegang kan synes at være, når hans tekst

læses isoleret fra enhver tekstekstern relation, lige så sammenhængende og på sine underliggende præmisser meningsfuld er den for så vidt, når denne relation inddrages.³⁰

FUNKTION OG KONTEKST

SOM READER-RESPONSE-TEORIERNE har gjort meget tydeligt, er én ting spørgsmålet om en teksts tænkelige tilblivelsesbaggrund, noget andet spørgsmålet om dens funktion for dem, der senere læser og bruger den. Det gælder også teoretiske tekster. Skulle det første spørgsmål have fået et muligt svar i relation til de Mans »The Rhetoric of Temporality« og til hans Rousseau-læsning, der her betragtes som repræsentative for grundlæggende dekonstruktive positioner, står det andet naturligvis stadig tilbage.

Temporalitetsessayets tolkning af allegorien som universalmiddel til at holde distancen fra alle forsoningsdrømme er, så vidt jeg kan se, en original de Mansk konstruktion. Det er den tilsvarende tematisering af ironien derimod ikke. I ironiens litteraturhistoriske udformninger siden Solger og Schlegel kan man se den i to funktioner.³² Den ene er som den intellektuelles sprogligt-psykologiske middel til kritisk eller nihilistisk at distancere sig fra et samfund, der kræver loyalitet mod nogle absolutte værdier, i begyndelsen af 1800-tallet typisk enevældens religiøse og moralsk-politiske værdikompleks. Det er bl.a. i denne funktion Kierkegaard tematiserer ironien. Ironiens anden funktion har historisk været at fungere som psykologisk overlevelsesmiddel for intellektuelle, der 'naivt og sentimentalt' har troet på en forsoning af tilværelsens splittelser, af subjekt og objekt o.s.v., men som erfaringen siden berøvede sådanne forestillinger. Sådanne virkede ironien mange steder efter de revolutionsforventninger, som 1848-begivenhederne i Europa skuffede. Og den har gjort det i talrige senere sammenhæng på tilsvarende vis for siden næsten at blive en uundværlig intellektuel standardattitude på mange niveauer.

Senest kunne man i begyndelsen og midten af 1980'erne iagttage denne reaktionssammenhæng f.eks. i den popularitet, som pludselig blev den tyske skribent Sloterdijk til del: hans 'kyniske fornuft' repræsenterede en venlig ironisk kommentar over 1970'er-marxismens naive forandrings- og forsoningstro. Man så også mere uvenlige udgaver. I samme periode fik postmodernismens franske teoretikere – først og fremmest Lyotard og

Baudrillard – deres gennemslag i en reception, der opfattede dem som kynisk-ironiske bud på, hvordan der kunne tænkes i tiden efter »de store fortællingers« sammenbrud.³¹ Sjovt nok, men ikke overraskende fremtrådte den radikale, næsten apokalyptiske værdinedrivning mest indædt netop der, hvor troen på den endegyldige samfundsforandring i sin tid var mest urokkelig.

Trods forskelle både i oprindelse og i udformning kom de Man-synspunkterne i de fleste tilfælde til at indgå i en lignende post-politisk funktionssammenhæng. Vejen mod den store udbredelse startede i USA i de år i 1970'erne, hvor 68'erpolitiseringen af de akademiske lag endegyldigt mistede sit tag, og desillusionen greb om sig. Det tidligere engagement i at ændre 'den empiriske verden' forekom naivt utopisk, og hos de nytilkommende dominerede en forståelig lede over den efterhånden tomme politisk-progressive retorik. Den manglende sammenhæng mellem ordene og deres angivelige referentielle betydning forekom fundamental og havde som budskab en umiddelbar rigtighed for sig hos mange. Den amerikanske modstand, som de Man mødte, orienterede sig meget sjældent mod synspunkternes teoretiske problemer, men blev en hovedsagelig politisk kritik udgående fra de faglige kredse, der trods situationens ændringer fastholdt forbindelsen til 68-traditionens verdensbillede.

Da dekonstruktionen med forsinkelse viste sig på den danske litteraturvidenskabelige scene i 1980'erne kom den også her til at indgå i den postpolitiske, desillusionerede ironis funktionssammenhæng. For dem, der oplevede marxismen som et absolut værdisystem, der krævede tvangsunderkastelse, blev dekonstruktionens negation af de faste betydninger eller af betydning overhovedet et godt distancemiddel. Og til de skuffede idealister talte de de Manske »demystifikations«-teorier velkomment og besynderligt indforstået med de underliggende erfaringer. Også for dem, der kom til efter denne forhistorie, forekom den nye terminologi med dens vægt på den variable, subjektivt funderede 'læsning' som et langt mere situationsadækvat bud på en intellektuel horisont i 1980'erne end den videnskabelige og/eller politisk farvede sandhedsdiskurs, der tidligere dominerede. Ligesom de direkte receptionsorienterede teorier reflekterede dekonstruktionens læsningsbegreb – i sin kombination med teorien om teksters impersonelle karakter – en mediemæssig og kulturel virkelighed, hvor betydninger ikke mere blev oplevet som fikserede eller fikserbare. 1970'ernes marxisme og socialhistorie var i dette perspektiv et imponerende fundamentalistisk forsøg på at restaurere betydningerne i ana-

lyserbare historiske tilblivelses- og funktionssammenhæng. Trods den iøjnefaldende afstand mellem de de manske positioners oprindelige tilblivelsessammenhæng og deres 1980'er-anvendelse var der måske alligevel en mærkelig dybtliggende gentagelse på færde. Mindre fatal og denne gang mere faglig end politisk.

Denne teoriens på sine særegne præmisser meningsfulde tilblivelses-sammenhæng og den meget forståelige anvendelsessammenhæng, som den senere kom til at fungere i, udtømmer ikke dens relevante aspekter. Som led i en litteraturvidenskabelig teorirefleksion tilføjede dekonstruktionen nogle vigtige momenter og overvejelser, som var udvisket i 1970'ernes teoretiske horisont, skønt de tidligere havde været inddraget. Samtidig tilføjede den nogle skrift- og ræsonnementsformer, der var dybt problematiske for en aktivitet placeret og honoreret i en institution, der angiveligt var videnskabelig. Lad os betragte de sidste aspekter først.

Det var sløringsoperation med appel, men også med konsekvenser, da de dekonstruktive læsninger nobelt gav afkald på 'analysens' prætentioner og demonstrativt ønskede at begrænse sig til 'læsningen' eller 'kommentaren'. Bag den ydmyge facade foregik imidlertid lige så indgribende operationer som i nogen analyse. Dog var terminologiskiftet ikke af den grund tomt. Dels blev det midlet til et fravalg af den bestræbelse på at dokumentere sig ikke kun sporadisk, men omhyggeligt, som analysen og især tekstanalysen havde oparbejdet. Dels blev det undskyldning for ikke at være forpligtet på eller interesseret i nogen rationel argumentationsform. Dekonstruktive læsninger med de Mans som mønstereksempel etablerede sig som en skrivestil, der fordrede og fik akademisk honorering, skønt den hovedsageligt bestod af udsagn kædet i række uden præcise indbyrdes forbindelser. Hvis udsagnene og deres sammenføjning antog form af klare meddelelser, var disse til gengæld af en så usandsynlig karakter, at de fleste læsere undlod at opfatte deres betydning, men nøjedes med i vage omrids at videretolke dem på egne, vage betingelser.

Under den elusive tekstoverflade fandtes imidlertid i høj grad dagsordener og endda af en meget håndgribelig art. Ved at blive skjult under et tekstplan, som i kraft af sin karakter ikke kunne debatteres, unddrog også de dybereliggende tematikker sig bekvemt at blive debatteret. Dekonstruktive læsninger af dekonstruktionen selv ville muligvis kunne bringe dem frem. Men dekonstruktionen opfordrede trods sin angivelige radikalitet tilsyneladende ikke nogen til at foretage en sådan ellers oplagt, selvrefleksiv operation. Uden at der heri behøver ligge andet end en kontrast,

er det i den forbindelse en interessant detalje, at den historiske betragtning, som den marxistiske teoritradition anlagde på alle sine analyseobjekter, i dens mere reflekterede udgaver – som nævnt ovenfor eksempelvis af Lukács i *Geschichte und Klassenbewußtsein* – blev anlagt også på den selv som teori.

Hvad enten det var som årsag eller virkning kom denne dekonstruktionens dobbeltbundne diskursform, hvor overfladeniveauet unddrog sig kriterier med modstand i, til at implicere en stadig gentagelse af de samme aporetiske pointer, d.v.s. en voldsom analytisk og teoretisk redundans. Dette træk forstærkedes antagelig af, at uviljen mod at gå i debat også omfattede en tilsvarende uvilje mod at træde i forhold til en teoriehistorisk tradition eller til forskningshistoriske forgængere. Hvor 1970'ernes marxistiske og socialhistoriske teorier søgte både støtter og modstandere i et bredt dialogisk, modsætningspræget referencefelt, opshinede 1980'ernes teorier med dekonstruktionen i spidsen sig som radikalt originale. Den 'impersonalistiske' sprogopfattelses tydelige forbindelse til den strukturalistiske traditions sprogtænkning blev ikke vedgæet, men forbigæet. Ikke engang den oplagte forbindelse til Jacques Derridas 1960'er-værker tematiseredes. Blev den strejftet, skete det som i de Mans Rousseau-læsning i en uigennemskuelig relation, hvor et mærkbart agonistisk element på uklar vis blandedes med affiniteter, der aldrig åbent blev belyst.

Denne afskæring af enhver teoriforbindelse, hvor nærliggende den end var, og hvor intenst den end var blevet benyttet som inspiration, bidrog til at forstærke oplevelsen af, at der nu foregik et syndefaldsagtigt, uigenkaldeligt sammenbrud for al traditionel tegntænkning, for alle fænomenologiske nærværsforestillinger og for alle forsoningsillusioner. Hvad der var en teoretisk position, blev et budskab, og formidlingen af det fik et religiøst åbenbaringspræg som det, der et godt tiår tidligere havde ligget over den første Marx-åbenbaring og den efterfølgende Marx-exegese. Derrida deltog selv i denne bevægelse. *Difference*-begrebets ophavsmand tav systematisk om de forskelle, som den opmærksomme godt kunne øjne mellem hans egne 1960'er-positioner og dekonstruktionens senere udformninger heraf, deres ligheder til trods.³³ Som i tavs forståelse med en tone i den dekonstruktion, der i USA gjorde ham til den litteraturteoretiske branches første virkelige megastar, skiftede Derrida fra 1960'ernes endnu analytiske stil til i sine i stigende grad amerikansk rettede 1980'er-skrifter at skrive en manieret, demonstrativt gnomisk stil vekslede med en præsteagtigt messende retorik.

Men netop den teoriforbindelse, som dekonstruktionen ønskede at fragå og som dens retorik havde betydeligt held med at sløre, bar på dens positive aspekter i en bredere litteraturteoretisk kontekst. Da Derridas 1967-opgør med årtusinders metafysiske 'nærværstækning' så offentlighedens lys, blev det i de efterfølgende års læsninger naturligt tolket ind i sammenhæng med studenteroprørets generelle oplevelse af sammenbrud for traditionelle forståelsesformer.³⁴ Den derridaske pointe fremtrådte som én blandt flere parallelle og passede godt ind i 68-årenes oplevelse af, at der over en bred front foregik et epokalt skred i de vestlige samfunds hele kultur, tanke-systemer og repræsentationsformer. I 1970'ernes erkendelsesoptimistiske – og teori-historisk for så vidt restaurative – trend forsvandt i vidt omfang denne kritiske bevidsthed om den sproglige fremstillings implicite *bias*'er og forskydninger, om den derridaske *différance*, og hvad der hertil knyttede sig af interessante repræsentationsmæssige problemstillinger. Det var en god tid for realismen både i litteraturen og litteraturteorien.

På det tidspunkt, hvor dette 'naivt realistiske' projekt om med den videnskabelige analyse at betvinge stoffet nåede nogle indre såvel som ydre grænser, rykkede da dekonstruktionen ind på scenen. Det var dens styrke at reaktualisere de komplekse aspekter af den tekstlige repræsentation, som Derrida i 1960'erne havde indkredset, men som i 1970'erne havde fortonet sig som bagateller inden for det litteraturteoretiske opmærksomhedsfelt. Trods en stil, der på mange måder nærmest modarbejdede formålet, fik den påny fokus rettet mod retoriciteten og dens tankemæssige implikationer, på betydningshandlingens selvrefleksive og dermed selvrelativerende funktionsmåde som den kan ses, når benævnelsens gestus har opbrugt sin selvfølgelighed.

Alligevel er billedet ikke så enkelt, at det kun viser sådanne udvendige skift fra teori til teori. I samme tid som dekonstruktionen begyndte at føre sine pointer frem, viste sig mærkelig nok beslægtede flytninger undervejs også andre steder. Selv inde i et værk som *Dansk litteraturhistorie – 1970'er* marxismens og den socialhistoriske analyses højde- og endepunkt – trådte de frem, da værket blev afsluttet i 1980'ernes første del. Hvis man ser efter, arbejdes der i vigtige dele af værket ikke mere kun med de litterære tematikkers historiske skifte og med de teksteksterne faktoreres – samfundets omformning. Flere steder sættes optikken faktisk på opkomsten af nye retoriske systemer, disses implikationer og det litterære indholds uløselige sammenvævedhed hermed. Betegnelserne var ikke de moderigtige –

man skriver om stil, genre og 'fremstillingsformer', ikke i generelle vendinger om retoricitet og naturligvis slet ikke om uafgørlighed. Men opmærksomhedens retning var i sin tendens – karakteristisk for skrivetidspunktet – i stigende grad selve repræsentationsteknikkerne og disses mangesidige indebyrd, herunder afkodningernes variation og relativisme. Således opstod de alternative eller efterfølgende teories hovederkendelser selv der, hvor de mindst af alt kunne forventes at gøre det.

Trods en bevægelsesretning med fællestræk, som fraråder forenklede antiteser, forbliver bruddet og forskellene dog nok så markante. Og det er dem, der lader et mønster af karakteristiske skift komme til syne i de sidste 30 års litteraturteoretiske positioner.

Endnu i nykritikken herskede en forestilling om, at digtets betydning havde en fast, tilnærmelsesvis objektiv status. Fra digterens side gjaldt det om at impersonalisere sig, hæve sig fra de subjektive sansninger til sproglige objektiviseringer: »Ériger en lois ses impressions personnelles« som T.S. Eliot sagde med et citat. Fra læserens side gjaldt det om ved nærlæsning at nærme sig denne objektive betydning. Analysernes faktiske forskelligartethed dementerede naturligvis denne ideelle objektivisme, men de nykritiske teorier – appliceret gennem egentlige 'metodebøger' – gik ikke desto mindre efter et sådant mål. I de sene 1960'eres strukturalistiske teorier – med A.-J. Greimas' *Sémantique structurale* som det centrale værk – skærpedes både mål og midler i denne teoretiske objektivisme drastisk.

Med den socialhistorisk-psykoanalytiske retning inden for 1970'ernes marxistiske strømning bevægede man sig imidlertid efterhånden væk fra forestillingerne om med objektive metoder at kunne analysere et objektivt emne. Inspireret af psykoanalysen og med berøringspunkter bagud til biografismen, der nu i en socialhistorisk ramme kunne udvikles til en »mikrohistorisk« detailfortolkende tekst- og kontekstanalyse, blev det helt tydeligt, at litterære tekster var subjektivt producerede og subjektivt formede i alle henseender.³⁵ Objektivismen kunne i bedste fald omfatte den analytiske strategi. Men allerede i de samme år i 1970'erne begyndte der andre steder at ske videre forrykninger. Skønt han fastholdt et mål af objektivisme, markerede Wolfgang Isters teori om den læsersubjektive udfyldning af de litterære teksters »tomme pladser« yderligere skridt i retning af subjektivisering. De blev med mere raske bevægelser samtidig foretaget i den amerikanske reader-response-kritik, der hos Fish endte med at lade den subjektive relativisme omfatte også den litteraturkritiske professions fremgangsmåder. Endelig kulminerede så i 1980'erne over en bred

front de subjektive strategier – ‘læsningerne’ – anlagt på tekster opfattet som åbne betydningspotentialer for disse subjektive strategier. I en overordnet skandering gik forløbet igennem perioden altså fra en objekt-objekt-figur, til en objekt-subjekt-figur videre til en subjekt-subjekt-konstellation.

Som i andre henseender er dekonstruktionen også i denne sammenhæng tvetydig. Begrebet om ‘en læsning’ – ikke i nogen bestemt form – bruges generelt. Og dekonstruktionens demonstrerede læsninger viser et bredt udbud af radikalt subjektive strategier vis-à-vis tekster. Alene fravalget af dokumentation og egentlig argumentation er talende om tilgangen. Alligevel signalerede andre dele af stilen – især hos de Man selv – prætentioner om objektiv indsigt i sprogets betydningsmæssige uafgørlighed og om, at dette budskab i en eller anden objektiv forstand lå i sproget, i teksten selv.

I stedet for at tage denne implicitte teoretiske fordring for pålydende vil det være lige så rimeligt at læse den som stilistiske og tankemæssige rester fra inspirationen i de teoritraditioner i 1940’erne og 1950’erne, som de Man bevægede sig igennem på vej mod dekonstruktionen.³⁶ Faktisk betydeligt bedre end de Man formåede Derrida fra slutningen af 1970’erne at hamskifte sig ud af sine tidligere involveringer og ind i en fabulerende associativ diskurs, der netop gjorde en dyd af ikke på nogen håndgribelig måde at henfalde til objektivistiske prætentioner. Dette gjaldt også den manifeste dekonstruktions ‘læsninger’ fra 1980’erne, hvor de subjektive strategier for alvor udløstes over for et tekstligt stof, der behandlede som modstandsløst, og som derfor også blev det. Hvor en Stanley Fish i en prosa gennemfarvet af traditionel argumentationsstil arbejdede sig frem til en teori om betydningens helt subjektive formning, så var det de dekonstruktive ‘læsninger’, der trods nogle stilmæssige tvetydigheder i praksis demonstrerede den subjektive tilgang, som den udfoldedes i 1980’erne. Og netop af samme grund erhvervede dekonstruktionen sig den prominens, der gør den interessant i det bredere teorikomparative og teoriehistoriske perspektiv.

VENDINGENS BETYDNINGER

Vendingen i litteraturteorien udtrykker et markant og bredt skift i opfattelsen af tekster og betydning. Og skiftet peger i mange henseender ud

over sig selv. Litteraturen er i bogens og skønlitteraturens form ikke længere et dominerende massemedium. Men det var historisk det første massemedium, og fra en altdominerende stilling igennem århundreder har både litteraturen og dens efterhånden mere og mere udspecialiserede teori bevaret en intim sammenvævedhed med forhold og forandringer i resten af samfundet. Det er et felt med en vidtgående sensibilitet i forhold til alt omgivende og af samme grund underkastet en foranderlighed, som få andre fagområder. Når man læser litteraturteoriens forandringer, er det en større tekst, der ligger derunder. Den skal ikke foldes helt ud, men nogle mulige læselinier kan godt antydes.

Først og fremmest er det måske nærliggende at se litteraturteoriens udvikling igennem de sidste årtier som vidnesbyrd om et universitet og et uddannelsessystem i radikal forandring. Litteraturstudiet på universitetet var tidligere en omhyggelig initiering og socialisering til en beherskelse af et sæt velafprøvede tolknings teknikker, der kun ændrede sig langsomt og forsigtigt. Fremtiden lå i at videreformidle disse teknikker og dertil hørende værdier på et snævert jobmarked med gymnasieundervisningen som altdominerende. Men selv hvor denne virksomhed som formidler kom til at foregå i en fri skrivende offentlighed, var tolkningsfællesskaberne stadig stabile og kaldte derfor ikke på nogen intens teoretisering. En egentlig teoretisk refleksion over litteratur og de anvendte metoders forskelle og implikationer havde ikke i den universitære litteraturforskning nogen central plads, om overhovedet nogen. Denne var frem for alt nogle bestemte læsetraditioners omhyggelige forvaltning og nænsomme videreudvikling. Og disse blev formidlet fra den ene litteratargeneration til den næste gennem en nærmest lavsorganiseret mesterlære, hvor den praktiske færdighed i at arbejde med litteraturkritik og -historie var det eneste, der rigtig talte.

Men i løbet af få år i slutningen af 1960'erne, hvor både universitetets og ikke mindst litteraturfagenes studentertal brød alle kendte rammer, begyndte denne faglige verden at falde fra hinanden. Allerede i begyndelsen af 1970'erne lå de gamle læsetraditioner i ruiner som levn fra en fortid, der i stigende grad forekom de stadig indstrømmende studenter uforståelig. Tekster, der var blevet tolket ud fra deres faste plads i litteraturhistorien, i stil- og genrehistorien og i forfatterbiografien, blev nu analyseret fra en pluralitet af synsvinkler dikteret af personlige præferencer: fra nykritisk side som autonome, eksistentielle udsagn, fra andre sider som dybdepsykologiske manifestationer, som strukturelle systemer, som politiske dokumenter, som socialhistoriske kilder etc. Fordrageligheden mellem de

mange nye læsemåder var ikke overvældende. Man var vant til et fagligt system, hvor der var klare forskelle på rigtigt og forkert, og næsten alle mente derfor, at netop *deres* nye tolkningsstil var den rigtige. Af denne pluralitet af læsninger udsprang den vedholdende aktualitet, litteraturteorien siden har beholdt. Men samtidig med at læse denne udvikling som en enkeltfaglig hændelse, kan man også se den som en interessant, koncentreret refleksion af, hvad der dybere set var impliceret, da universitetet skiftede funktion fra at være en snæver, embedsorienteret institution præget af en mesterlæreformidlet faglighed til at blive et masseinstitution med pluralisme som eksistensvilkår.

Også det specifikke teoretiske skift, som ovenfor er indkredset, har en meddelelse i sig. En åben pluralistisk fagsituation, hvis yngre dele står over for en professionel fremtid, der hverken er skemalagt eller klart forudsigelig, lægger ikke op til nogen objektivistisk videnskabelighed med dens fordring på at levere sikre erkendelsesrammer til dem, der underkaster sig dens strikte kriterier. En sådan tanketype befinder sig tendentielt på kollisionskurs med yngre generationers nu fremherskende antennebevidsthed over for, hvad der foregår i det moderne livs intersubjektive spil med dets interessante kombination af subjektivisme og situations-sensitivitet. En teoretisk tendens, der i stedet advokerer de fleksible 'læsninger', hvori subjektet selv producerer sine betydninger, svarer endelig også til et synligt ekspressivt behov, som hverken de traditionelle litteraturstudier eller nogen i det hele taget meget objektivistiske forståelsesrammer imødekommer. Den litteraturteoretiske vending gennem 1970'erne og 1980'erne kan i et sådant perspektiv muligvis tolkes som en tidlig forudgribelse af den sensibilitet, der i 1990'erne ytrede sig som et fravalg af de objektivistisk definerede fag og en bred tiltrækning mod de humanistiske og litterære fag.

Disse forskelligartede facetter udelukker dog ikke muligheden for en fælles baggrund befindende sig på et dybereliggende plan. Der kunne godt argumenteres for, at det skred i opfattelsen af tekstlig betydning, som litteraturteoriudviklingen har tematiseret, i en sidste ende står i forbindelse med de forgangne tre årtiers mediemæssige ændringer. Betydninger bæres af fysiske tegn, og evnen til at producere og distribuere betydningsbærende artefakter har siden 1960'erne taget voldsomme spring fremad. Fra dominansen af bogen, hvis betydninger blev forvaltet i stabile, afgrænsede institutioner, har den elektroniske digitalisering af betydningsreproduktionen ført til et multimedialt totallandskab, der for en billig